

seringen på Europa-begrebet ikke har ført til en underbelysning af den mere mangfoldige europæiske kultur*arv*, som vel i lige så høj grad hører til den »fælles idé- og begrebsverden«, K.J.V. Jespersen har sat sig for at identificere.

Disse bemærkninger skal dog ikke fordunkle, at K.J.V. Jespersen har skrevet et veloplagt og inspirerende essay om de kræfter og udviklingslinjer, der skabte det moderne Europa-begreb, som størstedelen af den danske offentlighed trods alle reservationer overfor EU kan genkende og identificere sig med.

Sebastian Olden-Jørgensen

WILHELM VON ROSEN: Månens Kulør. Studier i dansk bøssehistorie 1628 – 1912. bd. 1-2. Kbh., Rhodos 1993. 872 s., ill.

Afhandlingens titel røber kun for de indviede, hvad den drejer sig om, og undertitlen må, efter forfatterens egen opfattelse, være direkte misvisende, fordi der i perioden 1628-1912 ikke fandtes mænd, der blev betegnet som – eller som kaldte sig selv – bøsser.¹

Afhandlingen er et bidrag til den almindelige historie, på samme måde som anden »bindestregshistorie«. Dens værdi som forskning afhænger af, hvad den yder til forståelse af fortidens mennesker, deres samfund, deres måde at tænke på og deres liv.

Når jeg i det følgende kommer ind på nogle punkter i afhandlingen, der kan diskuteres – eller for at sige det skarpere – hvor forfatteren efter min mening tager fejl, så skal det ikke opfattes som et forsøg på at frakende afhandlingen videnskabelig værdi. Den historiske videnskab er diskuterende. Var der ikke noget at diskutere i afhandlingen, kunne det være, fordi den ikke indeholdt andet end trivialiteter.

Emnet for afhandlingen kan gøre det vanskeligt at undgå nogle misforståelser. Historievidenskaben har ikke sit eget kliniske fagsprog – og det er godt sådan. Men den normale sagprosa om afhandlingens emne er enten ret klinisk, eller den kan give anledning til mistanke om diskrimination eller om en vis vulgaritet. Skulle det ske, er det ikke tilsigtet.

Jeg forudskikker en sådan bemærkning, også fordi forfatteren selv

¹ Anmeldelsen er - med nødvendige stilistiske rettelser - identisk med manuskriptet til min opposition ved disputatshandlingen den 17.dec.1993 ved Københavns Universitet.

lægger megen vægt på de ord, der bruges om afhandlingens emne. Efter hans opfattelse er ordene ikke bare betegnelser for noget, der måske findes i virkeligheden eller fandtes i fortiden. Ordene er og var så at sige med til at skabe virkeligheden.

Hvad er da afhandlingens emne? Det gør forfatteren sig nogle overvejelser om fra side 13 og frem efter. Emnet kan ikke være »homoseksualitetens historie i Danmark«, for så var der – efter hans opfattelse – ingen grund til at begynde afhandlingen i 1628. Før 1869 fandtes ordet »homoseksuel« ikke, og der fandtes heller ikke homoseksuelle.

Side 15 når forfatteren frem til »sex, erotik og kærlighed mellem mænd« og det præciseres til, at det er »disse handlingers og følelsers samspil med de sociale vilkår og sociale roller, som normer har tilbudt og påtvunget mennesker, der levede i Danmark i det 18. og 19. århundrede«. Denne indholdsbestemmelse er forfatteren selv ikke helt tilfreds med; han kalder den »ret ubestemmelig og karakterløs«.

For så vidt det 18. århundrede og første halvdel af det 19. århundrede var der, iflg. afhandlingen, ikke tale om homoseksuelle. Det ikke bare hed noget andet. Det var noget andet. Iøvrigt mener forfatteren, at der næsten ikke var noget af det i det 18. århundrede. Det er vel egentlig hans opfattelse, at det netop er det, at fænomenet opstår på en bestemt tid, under bestemte vilkår, der i det hele taget gør det til et *historisk* fænomen.

På samme måde som homoseksualiteten er også seksualiteten, efter forfatterens opfattelse, et historisk fænomen. Med en henvisning til Foucault, står der side 21, at seksualiteten »konstrueredes« i Europa i det 18. århundrede. Men *betegnelsen* »seksualitet« opstod først i begyndelsen af det 19. århundrede (jvf. side 22, stk. 2 linie 1). Side 29 afviser forfatteren, at seksualitet »har en essens i mennesket«. Sex er ikke en naturkraft. I næste linie på samme side hedder det: »Det, som har seksuel betydning, er noget, der er konstrueret ved social interaktion.« Det er ganske vist ikke helt det samme.

Men det bliver klarere ved at forfatteren sætter sin opfattelse i modsætning til en anden, så at sige, a-historisk opfattelse, der går ud på, at alle mennesker til alle tider har været udstyret med seksualitet, men at seksualiteten naturligvis er blevet forstået vidt forskelligt og har fundet forskellige udtryksformer i forskellige kulturer og tider.

Det noget, der var før det 18. årh. – eller måske helt frem til det 19. årh.s begyndelse, det var iflg. præses (og Foucault) ikke seksualitet. Men noget var der dog, der fik mænd og damer til at være sammen på en sådan måde, at der ind imellem kom børn ud af det – og noget var der, der fik nogle mænd til at være sammen med mænd – godt nok ikke på samme måde, men dog sådan at det bevidsthedsmæssigt blev kædet sammen

med det, som mænd og damer foretog sig. Efter forfatterens mening bør vi altså ikke kalde det seksualitet. Men hvad skal vi så kalde det?

«Begær» er ikke det rigtige ord. Med et dybt greb i Foucault når forfatteren frem til, at »begæret« installeredes i den europæiske kultur i kristendommens første århundreder. Men altså ikke før.

»Kønsdrift« er måske en mulighed. Vil man ikke kalde det seksualitet, hvis det forekommer i middelalderen eller antikken, så for mig gerne. Vil man begrænse et begrebs anvendelsesområde, så det dækker mindre end i den almindelige sprogbrug, får man et kommunikationsproblem. Men der foreligger også en mulighed for et mere præcist sprog.

Afgørende er det formodentlig, at der er et »noget« (kønsdrift, begær, seksualitet?), der er en konstant i mennesket; men som antager forskellige former i forskellige kulturer. Når der er tale om en historisk undersøgelse, er det disse former og de kulturer, der frembringer dem og reproducerer dem, der er emnet. Drejer en historisk afhandling sig om en anden konstant i mennesket – f.eks. behovet for at indtage føde – (I afhandlingen bruges parallelen »lyst til at spise sprød flæskesværd« (side 36)) – så er det, hvad de spiste, hvornår og på hvilke måder, vi undersøger. Men en eventuel mangel på kilder får os ikke til at benægte, at de faktisk spiste – eller døde af sult.

Hvis det forholder sig sådan, får det måske nogle konsekvenser for det, som står øverst side 21, at »grundlaget for undersøgelsen alene (er) de kilder, der udsiger noget om forekomsten og opfattelsen af erotik og sex mellem mænd« i den valgte periode. Det udbygges på side 34, hvor der står, at hvis der ikke findes en transhistorisk homoseksualitet, så »må man tolke kilderne, som de foreligger – og kun de kilder som foreligger, og da der kun er få kilder, må man slutte, at der kun var få tilfælde af genitalseksuelle forhold mellem mænd.«

Det er jo ikke alene de kilder, der udsiger noget om spisevaner, der får historikerne til at regne med, at folk også spiste i fortiden. Selv om indtagelse af føde har været – og er -underlagt konventioner og omgærdet med tabu'er, og selv om der også på det felt har været nogle, der overtrådte tabu'erne og i nogle tilfælde blev straffet for det, skal jeg undlade at drive parallellen videre. Men man kan altså, efter min mening, ikke blot bruge det gamle dictum, at hvad der ikke er i kilderne, er ikke i verden.

For nu at vende tilbage til spørgsmålet om bogens emne, så forstår jeg, at forfatteren også har været i bekneb for en betegnelse for dette »noget«. Dette ord for ligningens ubekendte bruges side 32, hvor der står, at det ikke er op til historikerne at yde deres bidrag til besvarelsen af

spørgsmålet, om der er et universelt »noget« i mennesket, og om dette »noget« er et »polymorft seksuelt noget«, eller om der er 2 – 3 »homo-, hetero-, biseksuelt noget.«

Hvorfor skulle det ikke være et spørgsmål for historikere? Hvorfor skulle historikerne lade være med at yde deres bidrag? Dels må man sige, at medicinerne ikke har holdt sig tilbage fra at blande sig i vores fag. Dels – og navnlig – vil kun en historisk undersøgelse kunne tilbagevise en påstand om, at det kun er i den demoraliserede moderne verden, at seksualiteten bruges til andet end til at formere slægten. Eller for at tage et mere alvorligt eksempel. Da mange biologer og læger i Mellemkrigstiden var svært optaget af racehygiejne, ville det have været rimeligt, om historikerne havde blandet sig mere aktivt i diskussionerne af dette – tilsyneladende – rent naturvidenskabelige erkendelsesområde.

Forfatteren mener (side 32), at man gør klogest i at vælge et teoretisk udgangspunkt med »færrest mulige aprioriske forudsætninger, dvs. for det første at der ses bort fra et universelt »homoseksuelt noget«, og som følge deraf – for det andet, at historiske hypoteser (forklaringsmodeller vedr. homoseksualitetens ætologi og ontologi) presses ind på det erkendelsesmæssige område, der i de sidste hundrede år har været naturvidenskabens.«

Men hvis forfatteren, som nævnt ovenfor, mener, at det ikke er historikerens opgave at besvare spørgsmålet om en eventuel homoseksuel konstant, hvordan kan han da mene, at det er specielt ikke-apriorisk at presse sine historiske forklaringshypoteser ind på naturvidenskabens erkendeområde?

Straks på næste side er der i hvert fald ingen ydmyghed overfor naturvidenskabens område. Her fastslår forfatteren, at undersøgelsen drejer sig om »de historiske forudsætninger for og tilblivelsen af netop denne moderne naturvidenskabelige ontologi som herredømmefortælling.«

Som jeg læser denne bestemmelse af forholdet mellem historievitenskaben og naturvidenskabens erkendeområde, siger forfatteren, at han ikke som historiker skal blande sig i, hvad naturvidenskabens mener; men han vil forklare, hvorfor den mener det. Det er – tør jeg nok sige – at påtage sig overordnet position i forhold til naturvidenskabens.

Hvis naturvidenskabsfolkene sagde til ham, at de ikke ville blande sig i hans undersøgelse af skabelsen af det homoseksuelle miljø i København i forrige århundrede; men de ville med en medicinsk eller en psykologisk undersøgelse forklare, hvorfor han var nået til sin opfattelse, så ville han have rimelig grund til at blive vred – på egne og på sit fags vegne.

Den omhyggelige – men af og til også lidt snørklede – fremstilling af det teoretiske og metodiske udgangspunkt har især det formål at placere afhandlingen i diskussionen mellem essentialisme og konstruktionisme. Denne diskussion drejer sig, groft sagt, om der findes og altid har været to eller flere seksuelle kategorier, heteroseksuelle, homoseksuelle + eventuelt diverse mellemformer af mere eller mindre biseksuelle. Eller om alle mennesker er forsynet med en udifferentieret seksualitet, der i kraft af sociale, historiske og personlige forhold kommer til udtryk på diverse forskellige måder – herunder som samkønnet seksualitet.

Den opfattelse, som forfatteren vælger at basere sit arbejde på, er den konstruktionistiske hypotese. Homoseksualisme opstår i moderne tid, fortrinsvis i storbyer. Altså er det miljøfaktorerne, der er afgørende. Hvilke faktorer véd ingen. I afhandlingen nævnes, men kun i noten side 32, »socialt tryk, lovgivning, religiøse normer, historiske og personlige omstændigheder.« Det er et citat fra Boswell,² der er essentialist, og hvis standpunkt forfatteren ikke tilslutter sig. Men opremsningen af mulige faktorer er vel i det mindste omfattende nok. Årsagen til, at homoseksualisme opstår, kan altså være alt, fra en skrap vækkelsesprædiken til nogle ikke erkendte begivenheder i den aller tidligste barndom. Men en eller anden genetisk kode, der bestemte en vis del af en population til at foretrække samkønnet seksualitet – det er udelukket i den konstruktivistiske opfattelse.

Når homoseksualitet iflg. afhandlingen først dukker op i den vesteuropæiske kultur i løbet af 1700-tallet, og da kun i storbyerne, og når homoseksualitet først forefindes i Danmark i 2. halvdel af det 19. århundrede, og da kun i København, så kunne den konstruktionistiske hypotese underbygges ved at pege på nogle årsager, som skulle være til stede i disse storbyer, men ikke fandtes tidligere og ikke på landet. Hermed røg i hvert fald vækkelsesprædikerne ud af rækken af mulige årsager.

I afhandlingen begrundes hypotesen på en anden måde. Forfatteren har fundet meget få kilder fra det 17. og 18. årh., der tyder på sex mellem mænd. Side 34 stilles så to hypoteser op overfor hinanden. Hvis man antager en essentialistisk hypotese, må der være en masse tilfælde af genitalseksuelle aktiviteter mellem mænd, som ikke har sat sig spor i kilderne. Hvis man i stedet anlægger et konstruktionistisk synspunkt, så var der rent faktisk ikke mange genitalseksuelle forhold mellem mænd dengang.

² John Boswell: *Towards The Long View. Revolutions, Universals and Sexual Categories.* in Salmogundi, Saratoga Springs 1982-83. Se evt. også Martin Duberman et al. (ed.) *Hidden from History. Reclaiming the Gay and Lesbian Past.* (Penguin 1991)

Jeg skal ikke nu diske op med en masse eksempler fra 16- og 1700-tallet, som er overset. Det jeg hæfter mig ved, er fortsættelsen. Begrundelsen for at vælge det konstruktionistiske udgangspunkt er nemlig, at det »er den simpleste af de to hypoteser.« Når der – som nævnt – ikke er noget i kilderne, er den enkleste hypotese, at der ikke var noget i virkeligheden. Hypotesen begrundes altså »e silentio« – noget man med rette advarer imod i den historiske metodelære; men som alle historikere naturligvis praktiserer.

Problemet er, om det nu også er den enkleste forklaring, idet »enkelhed« betyder, at der ikke er brug for flere og komplicerede hjælpehypoteser. Den enkleste hypotese, der ikke behøver hjælpehypoteser, er, at det var Guds vilje.

For at tydeliggøre problemstillingen tager jeg et mere verdsligt, men ekstremt eksempel. Hvis Meteorologisk Institut en dag meddelte, at solen den morgen var stået op i vest, så ville vi se hjælpehypotesernes vagtparade – luftspejling, uorden i kompasset, den vagthavende meteorolog havde nok fået en tår over tørsten, og hvad ved jeg. Den enkleste hypotese, nemlig at observationen, foretaget af den professionelle dertil ansatte person, var korrekt, ville vi ikke acceptere. Hvorfor ikke? Fordi en masse velbegrundede og sammenhængende teorier om solsystemet i så fald skulle revideres.

Problemet med at udpege den enkleste hypotese er ikke så enkelt. Er det den enkleste forklaring på de manglende kildeudsagn om sex mellem mænd i 1700-tallet, at sådan noget ikke forekom, ja end ikke var kendt? Eller er den enkleste forklaring, at der ikke blev skrevet om det.

Hvis jeg fortolker det følgende – det er side 34 stk.2 – rigtigt, vil forfatteren ikke udelukke, at der findes sådan noget som en transhistorisk homoseksualitet. Det er bare ikke hans bord. Det må naturvidenskaben og eventuelt antropologien tage sig af. Men det konstruktionistiske synspunkt er, efter hans mening, det bedst egnede for en historisk undersøgelse, fordi »det er en historisk hypotese«.

Jeg føler mig bestemt ikke kaldet til at forsvare »unity-of-science-synspunktet«. Tværtimod mener jeg, at metoder og specielt forklaringshypoteser ikke altid er af samme art i historie og fysik. Men det er efter min mening dristigt at antage, at i naturvidenskabernes øjne er samkønnet seksualitet noget, der er kodet ind i en vis del af menneskene, altså et transhistorisk fænomen, mens det i historien dukker op i bestemte perioder og er ikke-eksisterende i andre.

Historikere kan og bør forholde sig skeptisk til nogle af naturvidenskabens påstande om bestemte egenskaber i den menneskelige natur. Diverse opfattelser, f.eks. om forskelle mellem mænds og kvinders intel-

lektuelle formåen, var tidligere »videnskabelige« (med stort V). Det er altså legitimt, at historikere bruger deres egen videnskab til en kritik af naturvidenskabelige hypoteser om mennesket. Men man må have orden i argumentationen.

Historievidenskabens suverænitet beror ikke på, at den hævder et emne-område som sin egen parcel, hvor andre videnskaber ikke har adgang. Vi kan ikke nøjes med at sige, at fordi det er en historisk problemstilling, kan vi se bort fra, hvad andre videnskaber har at meddele. Når det forholder sig sådan, at medicin, psykologi og evt. andre videnskaber om mennesket ikke kan forklare, hvorfor nogle foretrækker sex og erotik med personer af deres eget køn, så er det – for mig at se – betænkeligt, hvis historikeren arbitrært vælger det ene standpunkt, at der alene er tale om et kulturelt bestemt fænomen.

Det modsatte standpunkt ville naturligvis være lige så betænkeligt – og her er forfatterens argumentation af forståelige grunde nok så stærk. Hvis arvebiologerne og andre hævder, at der alene er tale om et genetisk bestemt træk, der er konstant i en vis procentdel af en hvilken som helst population, så kan historikeren med rette stille det spørgsmål: Hvordan kunne det være så fremtrædende i nogle kulturer og så skjult i andre?

Man kan tage det snusfornuftige udgangspunkt, at seksualitet findes i alle kulturer med større eller mindre styrke, og at den udtrykkes på så mange forskellige måder, at genforskerne skal finde ikke ét, men et utal af genetiske varianter.

En tidligere professor i medicin, der forelæste om disse emner, brugte som eksempel, at nogle kun syntes, det var sjovt, når partneren var iført boa-fjer og gummistøvler. Eksemplet kan præsenteres for biologerne med et ønske om, at de finder det bestemmende gen også for den variant.

Vi kan i videnskabshistorien finde mange eksempler på, at naturvidensfolkene, historikerne og andre samfundsforskere er interesseret i samme fænomen, men kommer med forskellige eller direkte modstridende svar. Det er ikke så mange år siden, at man mente, at kriminalitet var arvelig. Ved ret enkle undersøgelser af forbryderes forældre og bedsteforældre fandt man let bekræftelse på hypotesen.

Tilsvarende har man – specielt i USA – indenfor politologien interesseret sig for årsagerne til konservatisme. Man fandt nemlig konservative og autoritære anskuelser i alle lag af samfundet, også hos nogle, hvis økonomiske interesser ikke kunne siges at blive varetaget af en konservativ politik.

Skulle man nu finde de arveanlæg, der er årsag til henholdsvis tyvagtighed og konservative anskuelser, så ville det ganske vist være svært at

se bort fra, at en sådan hypotese kunne have en vis emancipatorisk effekt. Men indtil videre gør historikere og andre samfundsforskere klogt i at lede efter årsagerne andre steder.

Jeg nævner ikke disse eksempler som paralleller til samkønnet seksualitet; men det ser ud til, at der er visse modebølger i videnskaberne. Fra kort før århundredeskiftet – efter genopdagelsen af Mendel – gik moden i retning af at forklare mange afvigelse som arvelige. Senere – skal vi sige »efter Auschwitz« – gik det den modsatte vej. Nu var det mere legitimt at hævde, at det var samfundets skyld.

Der er det tiltalende ved forklaringshypoteser, der peger på samfundsforhold som årsager, at så kan man gøre noget ved sagen – f.eks. afskaffe tyveri og konservatisme. Men efter min mening skal historikere i det hele taget forholde sig yderst skeptisk til videnskabelige modebølger.

Skepsis overfor videnskabelige modebølger er godt nok. Men det betyder ikke, at man skal falde for forklaringer, der er så almindeligt forekommende i historien, at de næsten kan betragtes som socialpsykologiske konstanter. En af de mest almindelige forklaringer på det onde – måske bortset fra, at det er Djævelens gerninger – har været, at det onde, vi måtte finde hos vore egne, er noget, der er importeret fra de væmmelige mennesker i udlandet, fortrinsvis fra arvefjenden. Hvis vi på den anden side finder noget sympatisk hos disse fremmede folk, er det noget, de har lært af os.

Mange er vel stødt på forklaringen også i mindre enheder end nationer. Når ens egne børn var uartige på en særligt raffineret måde, var det første spørgsmål: Hvor har du lært det? Og man havde allerede naboens knægt i tankerne.

På side 39 anføres denne forklaring på sodomi med mænd. Sådan noget blev lært i udlandet eller importeret af fremmede, der kom hertil med deres tilbøjeligheder. Der henvises først – noget ubestemt – til »danske og udenlandske kilder«, der »regelmæssigt« beretter om noget sådant. Forfatteren sætter dog fornuftigvis »spørgsmålstegn ved præcisionen i sådanne iagttagelser«. Men så forsættes der med, at der i almindelighed ikke er grund til at afvise disse forklaringer.

Hvad betyder her ordene »i almindelighed«? At nogle af disse kilder er lidt upræcise; men andre er præcise nok? Eller at nogle af disse kilder er upålidelige beretninger, som man ikke kan bygge noget på, mens andre er forsynet med stor udsagnskraft? Her lades læseren i stikken.

I afhandlingen (side 64-73) refereres to sager, sergent Claudi Amberg i Nyborg 1663 og kaptajn von Basse i Norge i 1673. Her var der, så vidt vides, ikke tale om »import«. Forfatteren bruger de to eksempler til at

påpege, at der var tale om vold eller trusler. Sergenten forsøgte sig med en 13-årig lærling, og kaptajn von Basse udnyttede sin militære autoritet over nogle menige. Det var ubetvivleligt samkønnet seksualitet; men det var, efter forfatterens mening, ikke homoseksualitet. Hvorfor ikke? Fordi homoseksualitet »er et ord, der forudsætter noget specielt, noget fremmed og anderledes«.

Heller ikke den udførligt refererede sag mod Rasmus Væver og Laurids Frandsen har haft noget med import eller anden udenlandsk kulturpåvirkning at gøre. Vi ved ikke, om den 72-årige Rasmus Væver fra landsbyen Boring i sin ungdom har været i udlandet. Skal vi tro den 13-årige Laurids' forklaring i herredsretten, havde han slet ikke lært noget, hverken i udlandet eller i Boring, men først i forbindelse med retssagen, der kunne koste ham livet.

Hvis det hører med til definitionen af begrebet »homoseksuel«, at det skal være »noget fremmed«, så er påstanden om, at det blev importeret, ikke en empirisk konstatering, men en tautologi – en logisk udledning af begrebets definition.

Fra denne sag i 1744 vil jeg opholde mig ved generalprokurør J.S. Wartbergs udtalelse, som refereres i afhandlingen side 85 ff. og gengives i sin helhed side 115 ff. Det ser unægteligt ud til, at Wartberg ikke var uvidende. Lad nu være, at han måske har sin viden alene fra sine juridiske studier. Han ikke blot skelner mellem på den ene side sodomi (der efter Wartbergs opfattelse af denne sag er lig med »omgængelse mod naturen«) og på den anden side onani; han kan også gøre rede for flere forskellige former for onani. Den ene af disse »former« er netop identisk med det, som Rasmus Væver og drengen Laurids havde foretaget sig.

Konklusionen i Wartbergs responsum er interessant. Han mente, at der skulle idømmes en særdeles mild straf, når nu sagen i det hele taget ulykkeligvis var bragt for retten. Forfatteren hæfter sig ved, at Wartberg begrundede sin anbefaling med, at det gjaldt om at få dysset sagen ned så hurtigt som muligt. Men Wartbergs konklusion, som citeres i afhandlingen side 86, har en anden begrundelse. Der står jo, at hvis man dømte til døden på bålet alle dem, der havde begået sådan noget, som Rasmus Væver og Laurids, så »ville deraf følge, at en stor del af det menneskelige køn ved bål og brand måtte udryddes.«

Eller med andre ord: Den slags handlinger var godt nok forbudt; men de var så almindeligt udbredt, at herredsfogeder og herredsretter havde mere fornuftige ting at tage sig til end at forfølge dem. (Iflg. Thorkild Kjærgaards disputats var der jo også brændselsmangel i Danmark i det 18. årh.)

Der er altså slet ikke tale om, at Wartberg – eller for den sags skyld forsvarsadvokaterne Chr. Frydenberg og Andreas Fleusborg – mente, at synden kom til det uskyldige danske folk fra udlandet. »En stor del af det menneskelige køn« fandt selv ud af det, også i landsbyen Boring i Voer Nim Herred.

Det er jo også, hvad forfatteren får ud af det (side 103 og følgende). Sådan noget var måske alligevel ikke så sjældent. Det afgørende for forfatteren er her, at det var handlingen, der evt. skulle straffes. Hvem som helst kunne finde på at begå den onanitiske synd, og i princippet kunne også hvem som helst finde på at begå »omgængelse mod naturen«. Det var ikke en bestemt del af menneskeheden, der var syndere. Sådan opfattede man fænomenet; men Wartbergs opfattelse behøver jo ikke at have været rigtig. Det spørgsmål vil jeg vende tilbage til.

I afhandlingen parallelliseres til Nederlandene i samtiden. Ikke til den urbane sodomi, men til det landlege Osterdeel-Langewoldt, hvor en nidkær dommer for frem med bål og brand. Side 106 berettes om arrestation af 36 mænd og drenge og domfældelse af 24 af dem i et samfund på ca 2.000 indbyggere. Det svarer til, at 2,5 % af den mandlige befolkning blev henrettet for sodomi.

Heller ikke her var der, efter forfatterens opfattelse tale om homoseksualitet. Hvorfor var der ikke det? Fordi det foregik på landet? Fordi der – for nu at citere afhandlingen – ikke var »noget specielt, noget fremmed og anderledes.« ?

Det »specielle og fremmede og anderledes« skal foregå i en storby.

Vi er nu fremme i det 19.århundrede (side 320).

Pæderasti er på vej til at blive betegnelsen ved siden af »unaturlig vellyst« og de gamle kendinge »sodomi« og »omgængelse mod naturen«. Her er forfatteren igen inde på, at samkønnet seksualitet er en importvare. Men så indskydes (omtrent midt på siden) »Ikke sådan at forstå, at genitalseksuelle handlinger ikke forekom mellem mænd før dette tidspunkt, men sådan, at sjældne og voldsprægede overgreb nu suppleredes med – indtil videre – enkeltstående tilfælde af noget andet...«.

Der var altså tilfælde af genitalseksuelle forhold mellem mænd i 1700-tallet og tidligere; men de var sjældne og voldsprægede.³

Går vi frem til side 445 nederst, så er vi tilbage i uvidenheden. »Omfanget og karakteren af genitalseksuelle forhold før denne tid (det er 1835) kendes ikke«. Det kan ikke betyde andet, end at vi ikke ved, om

³ Dette gentages i konklusionen side 781.

disse tilfælde var sjældne og voldelige eller hyppige og fornøjelige eventuelt for begge parter.

Og så fortsættes der: »Alligevel må de efter 1835 forekommende sager snarere ses som følgen af en ændret opmærksomhed og vurdering af genitalseksuel omgængelse mellem mænd, end som følgen af en kvantitativ forøgelse af genitalseksuel aktivitet mellem mænd.«⁴ Det kan ikke læses på anden måde, end at forfatteren nu mener, at antallet af genitalseksuelle handlinger mellem mænd har været nogenlunde konstant.

Når det så ca. 10 linier nede på side 446 nævnes, at traditionen for opfattelsen af og retslig behandling af genitalseksuelle forhold »i Danmark udelukkende var af teoretisk art, for så vidt angik omgængelse mellem mænd«, så må det forstås på den måde, at det kun var teoretisk, fordi myndighedernes opmærksomhed overfor fænomenet var så tilpas lille, at det nogenlunde konstante antal genitalseksuelle handlinger mellem mænd ikke satte sig spor i retsmaskineriets akter. Men så er vi jo milevidt fra indledningens »enkle hypotese«, at når der ikke er noget i akterne, så var der ikke noget i virkeligheden.

Hvis læseren, der er nået frem til side 446, er i vildrede med, hvad forfatteren egentlig mener om antallet af genitalseksuelle forhold mellem mænd før det 19. århundrede, er det ikke så mærkeligt.

Det ene eksempel fra 1744 kan nok kaldes »sex, (men næppe) erotik og kærlighed mellem mænd«. Efter forfatterens opfattelse i hvert fald ikke kærlighed. Han gør sig store anstrengelser for at forklare – for ikke at sige bortforklare – det med, at Rasmus Væver havde haft en »særdeles Kierlighed« til drengen. Den viste sig ved en række smågaver, et tørklæde, en skjorte, piber og penge til tobak og et tip om, hvordan Laurids kunne snyde sig til en slags arv efter Rasmus Væver. Dertil kommer så det, som i afhandlingen kaldes »gentagne voldelige overgreb«. Denne betegnelse for det, der var foregået mellem Rasmus Væver og Laurids bygger på Laurids' forklaring. Hans åbenbare interesse i denne karakteristik gør det til en særdeles tvivlsom kilde.

Når en 66årig har sex med en 8årig, vil de fleste nok betegne det som overgreb; men om det var så voldeligt, er vel et spørgsmål. Den uheldige 2. pinsedag blev Laurids, efter eget udsagn, »slået omkuld«, men han beskriver det også som »ligesom af lystighed«. Benytter vi den almindeli-

⁴ I konklusionen side 783: Kilderne tillader iøvrigt ikke, at der drages konklusioner om den mandlige befolknings indbyrdes genitale praksis i det 17. og 18. årh.; det skyldes muligvis, at den havde et ubetydeligt omfang. Sagerne i 1744 og 1815 var efter alt at dømme også i den henseende undtagelser.

ge kildekritik på en berettende kilde med en klar tendens, er der mere udsagnskraft i det med lystigheden end i det med, at Laurids blev slået omkuld.

Jeg skal ikke plædere for Laurids' medskyld, selv om han formodentlig nok havde kunne løbe fra den 72årige på toften den 2.pinsedag. Men hvorfor vil forfatteren ikke have, at Rasmus Væver faktisk havde en særlig kærlighed til drengen? Er det, fordi – efter hans opfattelse – tiden endnu ikke var inde til sådan noget? Idéen var ikke importeret til Danmark endnu? Boring i Voer-Nim herred var ikke en storby?

Nu kunne man bruge netop Rasmus Vævers særlige kærlighed til at underbygge en essentialistisk hypotese. Den kunne gå i retning af, at mennesket har en evne – eller i det mindste en mulighed – for at forbinde sex, erotik og kærlighed. Det er ikke altid, det er måske endda sjældent, at denne mulighed bliver realiseret. De sociale og kulturelle vilkår, kort sagt: De historiske betingelser lægger tids- og stedsbestemte forhindringer i vejen. Det er der blevet digtet om, og der er skrevet såvel komedier som tragedier om det.

Når forsøget blev gjort på at etablere denne forbindelse mellem sex, erotik og kærlighed mellem to af samme køn, så var de historiske betingelser i de fleste kulturer, vi har kendskab til, ikke gode. Det gjorde sig også gældende i det 18.århundrede.

Men 1700-tallet så også en begyndelse på en ændring af disse vilkår. Det har Rasmus Væver næppe vidst noget om, Laurids endnu mindre.

I afhandlingen berettes noget om den undervisning, som danske børn blev udsat for efter indførelsen af konfirmationen. Særlig interesse knytter sig til de fortolkninger af det 6. bud, som blev formidlet i konfirmationsforberedelsen. Det er altid tvivlsomt at slutte fra bøgerne til det, som foregik i undervisningen, endnu vanskeligere at slutte noget om, hvad der foregik inde i hovederne på børnene. Forfatteren har imidlertid nok ret i, at konfirmationsforberedelsen ikke rummede detaljeret vejledning i de mange måder, det 6. bud kunne overtrædes på. Når han dernæst trækker en linie fra pietismens konfirmationsforberedelse til seksualundervisningen i vore dages folkeskole, så er det i hvert fald, hvad man kalder »a long shot«.

Man kan derimod mene, at pietismen på en helt anden måde var med til at forberede moderniseringsprocessen, og måske også en ny opfattelse af kærlighed og administreringen af den. I pietismens kristendomsforståelse rejstes kravet om den personlige omvendelse. Ideelt gjaldt kravet uden hensyn til rang og stand. Radikalt fortolket brød

kravet altså de traditionelle autoritetsbindinger og »fristillede« individet – alene, udenfor familien og uden myndigheder.

Det er tesen i en afhandling af Wolfdietrich Rasch,⁵ hvor pietismens individualisering benyttes som socio-kulturel forklaring på, at det opstår en venskabskult i Nordvest-Europa i løbet af første halvdel af 1700-tallet. Oplysningstiden fortsatte nedbrydningen af autoritetsbindingerne og udbyggede individualiseringen. En ny social gruppe af borgerlige – det vil i denne forbindelse sige hverken bønder eller adelige – studerede mænd var i en social situation, der gjorde dem prædestinerede til at blive bærere af individualiseringen. Som den nye sociale binding, der skulle kompensere for fraværet af de traditionelle bindinger, skabtes blandt dem *venskabet*. I modsætning til det nærmest klientilistiske »venskab«, der dyrkedes for karrierens skyld, var deres venskaber bygget på følelser. Deraf navnet »Det følsomme venskab«.

Om nogen skal udpeges som primus inter pares blandt disse literati, må det blive Klopstock, der iøvrigt mellem 1751 og 1771, med mellemrum opholdt sig i København, hvor han var på finansloven. Hvad Klopstock og andre digtere i denne periode skrev om deres gensidige følelser og forelskelser ville halvandet hundrede år senere med stor sandsynlighed have bragt dem i boulevardpressens gabestokke.

Disse digtere udgjorde kun en begrænset kreds, som med lidt god vilje kan kaldes en subkultur. De proklamerede en ny moral, hvor kernen var det forbeholdsløse venskab mellem mænd. Mig bekendt har man ikke ment, at de havde genitalseksuelle forhold med hinanden. De gentagne krav om fuldstændig åbenhed overfor hinanden gjaldt kun over bæltet.

Både deres idealer og de sproglige udtryk for dem blev overtaget og videreført i langt bredere kredse i de næste hundrede år. Den engelske kostskolelitteratur er vel det mest kendte eksempel. Der skildres venskabet som en integreret del af det victorianske mandsideal.

I afhandlingen nævnes »det følsomme venskab« i afsnittet om Charlotte Biehl omkring side 177. I det alt for lange stykke, kapitel 7 om H.C.Andersens forelskelse i Edvard Collin og Ludvig Müller, er »det følsomme venskab« hovedtemaet. Når jeg siger, at det er alt for langt, er det, fordi jeg mener, at det passende kunne være forkortet til, at H.C.Andersen

⁵ Freundschaftskult und Freundschaftsdichtung im deutschen Schrifttum des 18. Jahrhunderts. Deutsche Vierteljahrsheft für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. Bd. 21 (Halle/Saale 1936)

blev forelsket, men at de to objekter for forelskelsen ikke gengældte hans følelser og ikke ville indgå i den rolle, som han havde tiltænkt dem. Hans kærlighedserklæringer var dem for voldsomme.

Fremstillingen af H.C.Andersens forelskelse har en tendens til at gøre den til noget enestående. Han var utvivlsomt en ener; men det følsomme – eller romantiske – venskab var noget i retning af en konvention. Det er ikke undersøgt, eller det er i hvert fald ikke med i afhandlingen, om han i denne forbindelse var original i udformningen af sine kærlighedserklæringer, eller han brugte vendinger, der var konventionelle i »følsomme venskaber«. Forfatteren refererer fra Anthony Rotundo om det følsomme venskab i det nordlige USA i 1800-tallet. Men det er jo ikke sandsynligt, at det var i Nord-Amerika, H.C.Andersen hentede modellen for sin forelskelse i Edvard Collin. H.C.Andersen kan meget vel have læst sig til modellen for et følsomt venskab. Det var der andre, der gjorde.

I afhandlingen refereres fra Johannes Fibigers erindringer om det følsomme venskab i 1840'erne, hvor det klassiske forbillede, Sokrates og Phædros, blev brugt. Fibiger kunne have valgt andre forbilleder, der var almindelige i samtiden, David og Jonathan fra 1. Samuels bog, kap.18 ff, Orestes og Pylades, som var genfortalt i Cicero's »De Amicitia«.

I det hele taget var den klassiske dannelse, som den blev doceret i latinskolerne, bundet til en litteratur, der havde nære venskaber og kærlighed mellem mænd som en integreret del af idealerne. Romantikens betagelse af middelalderen føjede nye eksemplariske venskaber til listen. Venskabsidealet forsvandt ikke, da ordet »homoseksuel« blev opfundet.

Oscar Wilde's berømte forsvarstale, da han i 1895 stod anklaget, er bygget op på venskabsidealet med forbillede hentet i antikken. Han erkendte, at dette ideal var truet og kunne kaldes »The love that dare not speak its name« -«It is beautiful, it is fine, it is the noblest form of affection. There is nothing unnatural about it, and it repeatedly exists between an elder and a younger man, when the elder has intellects, and the younger man has all the joy, hope and glamour of life before him.« Det var ikke et sådant sokratiske eller platonisk forhold, Oscar Wilde stod anklaget for, men omgængelse med nogle trækkerdrengene.

Det samme kan siges om Eulenburgaffæren, som præses refererer. Side 521 gengives et brev fra grev Eulenburg, hvor han begræder, at venskabsidealet er blevet en anakronisme. Der tog Eulenburg nu fejl, hvad enhver læser af Flemmingbøgerne vil vide. I Olfert Ricards »Ungdomsliv« prises venskabet. Der »mødes man »tilfældigt«, og der risler ligesom en magnetisk strøm igennem dem begge.« Det følsomme ven-

skab som mandsideal er desværre ikke i afhandlingen sat i forbindelse med udformningen af den homoseksuelle rolle. Hvorfor ikke?

Det, der var sket, og som omkring år 1900 truede ideologien om det følsomme venskab, var begyndt allerede i begyndelsen af det 19. århundrede. Der dannedes betingelserne for en anden opfattelse af omgængelse mod naturen. Den nye opfattelse slog naturligvis ikke igennem med det samme og slet ikke overalt, men måske hos nogle i København – altså ganske længe efter, at større byer i Europa havde fået deres homoseksuelle subkulturer.

Side 452 forsøger forfatteren at angive nogle faktorer i denne forandringsproces i København.

- 1) Påvirkning fra udlandet (Dumont-kredsen)
- 2) Frisætning af individets følelser i romantikken.
- 3) Befolkningstilvæksten og koncentration i storbyen, hvor den erhvervsmæssige specialisering gav mulighed for, hvad forfatteren kalder »en specialiseret psyke«.

Nu har vi tidligere fået at vide, at der i København i begyndelsen af 1800-tallet næppe endnu var de rette betingelser, og at Dumontkredsen knap nok kan betegnes som en rigtig (dvs. »levedygtig«) subkultur. Sammenlignet med, hvad der foregik i Berlin på samme tid eller havde foregået i Londons Mollyhouses, for slet ikke at tale om, hvad de foretog sig i Paris og ved det franske hof allerede mere end et århundrede tidligere – i den sammenligning må man sige, at det var ganske beskedent, hvad Dumont og hans venner havde drevet det til.

De tre faktorer, skulle vel så også have været til stede i de europæiske storbyer 100 til 200 år tidligere. Lærte berlinerne det også fra udlandet? Var de i London og Paris i begyndelsen af 1700-tallet under indflydelse af romantikkens frisættelse af de individuelle følelser?

Eller skal vi forklare samme fænomen med forskellige årsager i Paris, i Berlin og i København. Hvis ikke bliver der kun den tredje faktor tilbage, den med befolkningskoncentrationen i storbyen. København var ved at blive stor nok til, at man kunne undgå den nære sociale kontrol, der gjorde sig gældende i landbyen og i de små købstæder.

Det er vel ikke nogen urimelig antagelse, at storbyen gav mulighed for, at mænd med lyst til sex og erotik med mænd havde anderledes muligheder for at finde en partner i storbyen end i Lidenlund. Jeg formoder, at også prostitutionen havde andre former i København end i Korsør eller Struer.

Dertil er den konstruktionistiske hypotese ikke nødvendig. Det siger blot, at mænds sex, erotik og kærlighed med mænd antog former – og

måtte antage former – der var påvirket af det samfund, det foregik i. Det samme kan med fuld ret siges om sex, erotik og kærlighed mellem mænd og kvinder, hvad enten det var legitimeret af kirken og Chr.V's Danske Lov, eller det var illegitimt, den store passion, forførelse, ægteskabsbrud, prostitution og voldtægt.

Man kan tilføje, at »samfundet« er et alt for rummeligt ord. Der var formodentlig en verden til forskel på vilkårene for legitim og illegitim sex på herregården, i borgerhuset, på bondegården og i husmandens fattige rønne – for slet ikke at tale om det aller-underste sociale lag af betlere, omstrejfer og indsatte i fængslerne.^b

Forfatteren konstaterer jo også, at de retssager vedr. omgængelse mod naturen, der nåede frem til Højesteret i årene 1835 – 1865, drejede sig om folk fra den nederste underklasse – og så en enkelt skuespiller. Det sidste har nok ikke voldt større forbløffelse. Moralsk rangerede skuespillere på samme niveau i den offentlige mening som jazzmusikere godt et hundrede år senere.

Pæderasten Niels Chr. Øst, der tilhørte den akademiske borgerklasse blev ikke retsforfulgt. Det siger noget om, hvad retsmaterialet kan bruges til, og navnlig hvad det ikke kan bruges til. Det kan nemlig ikke bruges til at sige noget om omfanget af genitalseksuelle handlinger mellem mænd, hverken omkring 1820 eller tidligere.

Jeg kan ikke komme ind på alle sider af afhandlingen. Gennemgangen af straffeloven og diverse reformer af den og de juridiske og politisk/moralske diskussioner herom lader jeg ligge.

Når vi omsider når frem til de sidste årtier af 1800-tallet, så – med afhandlingens ord – »etableres den homoseksuelle subkultur i København«. Hvad er da den væsentlige forskel mellem mænds sex, erotik og kærlighed med mænd før og efter denne tid? Det er der flere forskellige svar på i afhandlingen. Emnet tages op igen og igen.

Mon ikke det mest centrale svar er, at den homoseksuelle rolle skabes? Med lige meget tryk på »rolle« og »skabes«. Det kan nogle steder se ud, som om forfatteren er af den opfattelse, at det er »ordet, der skaber, hvad det nævner«. Side 626 og 627, hvor H.C.Andersen så at sige graves op igen, kan han ikke være homoseksuel, fordi ordet ikke var opfundet. »Et historisk anvendeligt ord ville være »et slags pæderasti« (står der nederst side 627) men det er der intet, der tyder på, at han bedrev«.

Her er vi måske ved en af de – efter forfatterens opfattelse – afgørende

^b Forfatteren mener, at genitalseksuelle forhold mellem mænd ikke forekommer forårsaget af mangel på adgang til kvinder; men der argumenteres ikke for dette synspunkt.

forskelle: Omgængelse mod naturen var en synd. Pæderasti var noget man bedrev. Homoseksuel var (eller er) noget, man er.

Men Øst var jo »pæderasten Øst«! Hvis Øst var pæderast på samme måde, som en, der stjæler, er tyv, så ville han vel være blevet slæbt for retten og straffet for sit lovbrud. Kunne man være pæderast uden at begå en handling, der var »unaturlig vellyst« ?

Iflg. afhandlingen er det det borgerlige samfund, hvis legitimering af magten i samfundet er *sædeligheden*, der har behov for et modbillede, altså noget usædeligt. For at få dette behov dækket, skabes den homoseksuelle rolle, der tilbydes Ja, hvem tilbydes denne rolle egentlig ?

Hvis man, som forfatteren, antager den konstruktionistiske hypotese, så tilbydes den hvem som helst – d.v.s. kun mænd. Stiller vi spørgsmålet: Hvem påtog sig faktisk rollen, så er det straks sværere at give et begrundet svar. Her er det ikke tilstrækkeligt at pege på forfatteren Reinhard, på Kok eller på Herman Bang. De kan bruges som »eksemplariske rolleindehavere«. Men på det tidspunkt, hvor de hænges ud i smudspressen, er der jo ganske mange andre, der mere diskret, uden offentlighedens opmærksomhed, mødes på det københavnske voldterræn eller til private sammenkomster. Så længe de kun kendes som den rare, ugifte onkel, der aldrig fandt den rigtige kvinde at gifte sig med, så længe dækker de ikke borgerskabets behov for det usædelige modbillede.

Hvem er så leverandør af modbilledet? Det er smudspressen – til dels i det velkendte samarbejde med politiet. Det med at der bliver flere homoseksuelle, skal man vist ikke tage så tungt. Når boulevardpressen kører en kampagne, er det et helt fast mønster, at der, ifølge avisen, bliver mere af det, som kampagnen føres imod.

Det antal på 5.000 i Hovedstaden omkring århundredeskiftet, som anføres i afhandlingen er ca. 2% af den mandlige befolkning. Det er ikke engang så meget som i Osterdeel-Langewoldt midt i 1700-tallet. Det store flertal af disse ca. 5000 levede ukendt – formodentlig i frygt for at blive opdaget.

Side 535 stilles spørgsmålet: Hvem blev udpeget som homoseksuelle eller tog på sig at være det? De følgende sider svinges der frem og tilbage mellem at lade homoseksualitet være en slags skæbne, der – ingen ved hvorfor – rammer nogle, og – på den anden side – at de socialiseres til at blive homoseksuelle. Denne usikkerhed, eller positivt udtrykt: denne overvejelse, holder afhandlingen i gang ved at fremføre begge synspunkter.

Iflg. side 537 nederst »blev (man) homoseksuel på samme måde, som man blev alt muligt andet. Lyst til at studere og blive student, til at lave mad og blive kok...«. Men tager vi de »eksemplariske« homoseksuelles

egne udsagn, så var det en ulykkelig skæbne, en sygdom, som Herman Bang skrev.

For andre var det hverken skæbne eller sygdom. Rekrutteringen til den homoseksuelle subkultur af unge fra de lavere sociale lag omtales side 758. Det drejede sig om unge, der iflg. afhandlingen var »knap så homoseksuelle«. Men det kunne der rådes bod på. »Gennem indlæggelse på psykiatrisk afdeling, ophold i Berlin og prostitution blev den degenererede, finansielt uordentlige og selvmorderiske »Etatsrådinde« (det drejer sig om en ung mand fra de lavere sociale lag) delagtig i den homoseksuelle subkultur.« Mon det er en general anvisning på, hvordan man blev homoseksuel?

Spørgsmålet kan stilles på anden måde: Betyder homoseksuel og den dertil svarende adfærd,

1) at mænd, der foretrak sex (evt. kærlighed) med mænd, fra slutningen af det 19. århundrede gjorde det på en ny måde og opfattede sig selv på en ny måde, f.eks. som en mand med en kvindes sjæl eller som »det tredje køn« eller betyder homoseksuel og den dertil svarende adfærd 2) at et vist antal mænd får trukket en ny rolle og en ny adfærd ned over hovedet, således at forstå, at hvis der ikke havde været »et samfundsmæssigt behov for homoseksuelle«, så ville disse mænd have forelsket sig i og giftet sig med passende damer, stiftet familie og fået børn – uden nogensinde at tænke på at have sex med mænd. Det fremgår vist, at jeg er mest tilbøjelig til at fæste lid til den første beskrivelse.

Det nye adfærdsmønster, den nye måde, de opfattede sig selv på, var rollen. I 16- og 1700-tallet var rollen den lastefulde synder.

I begyndelsen af 1800-tallet var det rollen som pæderast.

Omkring århundredeskiftet var det rollen som homoseksuel. Fælles for dem var, at de – i hvert fald en gang imellem – foretrak sex og erotik og måske kærlighed med en af samme køn. Nogle vil bruge betegnelsen homoseksuel om dem alle, uanset hvordan rollen var. Præses vil forbeholde denne betegnelse for rollen, sådan som den blev udformet i slutningen af forrige århundrede.

I anmeldelsens indledning stilledes kravet om, at bindestregshistorie yder sit bidrag til forståelse af fortidens mennesker i deres samfund, altså til den almindelige historie. Det synes jeg »Månens kulør« gør. Den åbner et nyt felt for forskningen her i landet. Den stiller nogle væsentlige spørgsmål fra en hidtil uprøvet vinkel. Spørgsmålene handler ikke kun om sex, erotik og kærlighed mellem mænd, men også – og vel egentlig nok så meget – om det samfund, der var med til at udforme de roller, der stod til rådighed for samkønnet seksualitet. Og bag ved det spørgsmål

ligger jo en række spørgsmål om mandsidealene og kønsrollerne i deres historiske betingethed.

Afhandlingens svar på spørgsmålene kan kun være foreløbige – historie har ikke andet – svarene kan i høj grad diskuteres, og de vil blive diskuteret. Men spørgsmålene kan ikke lægges væk som uvæsentlige, og i arbejdet med dem kommer man ikke uden om at tage stilling til »Månens kulør«.

Også af den grund har »Månens kulør« den farve, den skal have.

Henrik S. Nissen

Wilhelm von Rosens formål i *Månens Kulører* at undersøge den mandlige homoseksualitet som et historisk fænomen, »hvordan navnet homoseksuel i Danmark blev hæftet på og antaget af nogle mennesker« (s. 13) i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede.¹ Spørgsmålet om *hvorfor* berøres mere sporadisk, men kan selvfølgelig ikke holdes ganske ude fra »hvordan«. Den danske udvikling ses i et europæisk perspektiv, der tydeliggør de ændringer, der er foregået i synet på sex, erotik og kærlighed mellem mænd og på disse mænds opfattelse af, hvad det var, de foretog sig. Dannelsen af den mandlige homoseksualitet opfattes som en – vigtig – del af de sociale og kulturelle ændringer i datidens Europa, så vigtig, at undersøgelsen munder ud i spørgsmålet om, i »hvilket omfang og på hvilken måde det var de homoseksuelle subkulturer, som gjorde de europæiske storbyer moderne« (s. 792). Med dette udgangspunkt placerer forfatteren sig i den moderne *bøssehistoriske* forskningstradition – heraf værkets undertitel – som skød frem i USA og Europa fra begyndelsen af 70'erne med udgangspunkt i de bøssepolitiske subkulturer, der fra slutningen af 1960'erne sprængte mange gamle skabsdøre. Herhjemme dannedes Bøssernes Befrielsesfront i 1971. I en lidt bredere sammenhæng var bøsseforskningen også en del af det opgør med den traditionelle historievidenskab, der prægede perioden og inddrog nye områder i historien. Berøringspunkterne til kvindehistorien og den bredere forskning i køn og seksualitet er mange. Hver ny generation skriver som bekendt historien om, og den bøssehistoriske forsknings undersøgelser af den historiske proces, der skabte den homoseksuelle

¹ Denne anmeldelse er en let bearbejdet gengivelse med enkelte tilføjelser af anden officielle opposition ved disputatsforsvaret på Københavns Universitet den 17. december 1993.

som en særlig social rolle og identitet, var samtidig et opgør med den tidligere forskning i homoseksualitetens historie. Det gjaldt såvel homoseksuelles egne værker, der oftest havde skullet tjene legaliserende og emancipatoriske formål, som videnskaben uden for de homoseksuelle miljøer – hvor historievidenskaben stort set har glimret ved sit fravær og overladt arenaen til medicin, psykiatri, retsvidenskab og socialvidenskaberne. Den tidlige bøssebevægelses krav om frigørelse og synliggørelse gav forskningen en sprælskhed og dynamik, der anviste nye veje og gav en strøm af frugtbare indsigter og fejltagelser. Forskning og samfundsudvikling hænger som bekendt sammen, og noget tyder på, at bøsseforskningen i dag har mistet noget af sin frigørende interesse for i stedet at lægge vægt på diskussioner af synspunkter og metoder. *Månens Kulør* angiver i hvert fald beskedent »en højnelse af den seksualpolitiske kultur« som sit mål.

Indledningsvis nogle få bemærkninger om et par mindre afgørende ting. Mens sproget er behagelig klart og nøgternt, er illustrationerne overraskende kedelige. Forfatteren udnytter i høj grad litteraturen som kilde, men synes ikke at have været opmærksom på de muligheder, billedkunsten på tilsvarende vis frembyder. Enkelte gode billeder, som f.eks. Kr. Zartmanns s. 130 og en række satiriske pressetegninger, drukner i en endeløs række af portrætter af mandspersoner med mere eller mindre tilknytning til emnet. Netop i den periode, der er central for fremstillingen, årtierne omkring 1900, byder malerkunsten på behandlinger af motiver som f.eks. Jakobs kamp med engelen, der undertiden fremstilles, så man må se godt efter for ikke at tro, at det er et homoseksuelt samleje. Billeder med et sådant homoseksuelt indhold og en omhyggelig billedanalyse kunne have føjet en spændende dimension til fremstillingen.

Bogen er behageligt fri for faktuelle fejl. Jeg vil kun nævne en enkelt. Det er på s. 597: 400-året for henrettelsen i Rom af Bruno. Han blev brændt i 1600. Længere nede: for at ærgre paven. Anledningen til, at monumentet over Bruno blev rejst i Rom i 1889 på Piazza Campo di Fiori, var nok, at det pavefjendtlige bystyre ville genere paven, der jo var blevet erklæret for ufejlbarlig i 1870. Monumentet kunne få folk til at overveje, hvor ufejlbarlig han havde været, da han lod Bruno brænde, bl.a. fordi han erklærede, at Jorden går rundt om Solen.

Dermed vil jeg gå over til de mere centrale problemer. Det første er det tidspunkt, forfatteren har valgt som udgangspunkt for sin undersøgelse og hele spørgsmålet om sodomien i den tidlige del af undersøgelsesperioden.

Fremstillingen tager afsæt i henrettelsen af to skotske soldater i 1628

og siger, at bortset fra dem »angår alle kendte sodomidomme fra det 17. og 18. århundrede omgængelse med dyr; der findes ikke i dansk retspraksis tilfælde af sager om sodomi i betydningen omgængelse med mænd førend i 1822 – med en sag i 1744 som undtagelsen« (s. 59). Der er imidlertid en interessant sag fra 1613, som jeg nok synes havde været et bedre udgangspunkt end de to skotter, for den siger en hel del mere. Det drejer sig om hr. Peder Jensen, sognepræst i Brandsted i Skåne stift. Stiftets biskop, Mads Jensen Medelfar, skriver nogle år senere om ham: «Det var i alles mund, at han var så tøjlesløs utugtig, at han havde opgivet den naturlige omgang med kvinder og besudler sig i sodomitisk samleje med personer af hankøn.» Og så tilføjer biskoppen i parentes PAIDERASTES – med græske bogstaver inde i den latinske tekst.²

Der eksisterer tre kongebreve fra 1613 i Kancelliets Brevbøger om sagen. Det ene er til den daværende biskop over stiftet, Poul Mortensen Aastrup, og det andet til lensmanden i Landskrone Len, Tage Thott. Det fremgår af brevene, at Tage Thott har holdt forhør over præsten, og på grundlag af disse vidnesbyrd skal biskoppen nu degradere og afsætte præsten, og derefter skal lensmanden »tiltale og forfølge ham på tinge med lovlige proces og rettergang for hans grove bedrift og sodomitiske gerninger, så vidt han kan gøre det med lov og ret, og tage endelig dom over hans person«. Han blev dødsdømt, og den 11. december 1613 fik lensmanden et brev: «Da det er en i kongens rige uhørt gerning, som bør straffes alvorligt til advarende eksempel for andre, skal Tage Thott snarest eksekvere dommen over Peter Jensen og lade ham forbrænde med ild og bål.»

Det fremgår altså her med stor tydelighed, at kancelliet, kongen, kansleren, ikke er spor tilbageholdende og på ingen måde ønsker sagen dysset ned, sådan som det senere blev tilfældet. Der er givet ordrer til at holde forhør over præsten, sagen var, som den efterfølgende biskop siger nogle år efter, »i alles mund«, og der skulle føres en almindelig retssag imod præsten, og henrettelsen skulle ske til advarsel for andre.

Sagen mod hr. Peder er interessant, fordi den må give anledning til overvejelser om baggrunden for den holdning, øvrighederne her udviser. Den står i klar modsætning til tiden efter, hvor forfatteren har vist, at det mest drejede sig om at lægge låg på den slags og hindre, at der blev talt om det.

1613 er i den lutherske ortodoksis tid. I 1597 var Hans Poulsen Resen

² In omnium ore fuit illum tam prodigiose lascivum, ut relicto naturali foeminarum vsu Sodomitico cum maribus concubitu se polluat (παυδεραστης). G. Carlqvist (udg): Lunds Stifts Herdaminne från reformationen till nyasta tid, 1. ser. I, 1943, s. 60.

rykket op i det teologiske fakultet her ved Universitetet og fik derved yderligere styrke til sin kamp for det, han anså for den sande kristendom, den ortodokse lutherske, og imod »den ukloge fornufts uforskammede lærlinge«, som han sagde. Han førte en intens kampagne imod personer med en afvigende teologi, mod personlige uvenner og mod folk, der stod i vejen for hans karriere. Han fik besejret modstanderne af djævlueddri-velsen ved barnedåben, han fik afskediget et par sognepræster, en professor og en biskop, og han fik straffet et par akademikere for uluthersk lære, hvilket først og fremmest vil sige filipistiske og humanistiske tendenser. Den ortodokse kampagne fortsatte, efter at Resen var blevet Sjællands biskop. Også kongen og hans nærmeste rådgivere var vundet for sagen – ellers havde det ikke kunnet lade sig gøre – og lutherdommen kom til at sætte sine spor i lovgivningen. Jeg tænker ikke blot på kirketugtbestemmelserne, men også på trolddomsforordningen af 1617, der for første gang kriminaliserede også den *helbredende* magi. På s. 58 f er von Rosen inde på sammenhængen mellem trolddom, kætteri og sodomi i Mellemeuropa. Måske er der den samme sammenhæng for Danmarks vedkommende, når vi ser på den måde, sagen mod Brandsted-præsten blev behandlet på. Trolddomsforfølgelserne herhjemme fik et vældigt opsving i forbindelse med den ortodokse kampagne. Det var ikke blot en kampagne imod afvigende teologi af filipistisk og humanistisk art, det var også en kampagne imod befolkningens magiske trosformer og imod det, der blev opfattet som almindelig usædelighed. Allerede de humanistiske teologer i 1500-tallet opfattede sodomi som noget af det værste af det, Djævelen havde forledt menneskene til. De ortodokse lutherske teologer for frem med langt større strenghed, og de fik som bekendt Christian IV og hans kanslere på begge sider af kanslerskiftet i 1616 med på deres ortodokse vogn, mens Frederik II havde været filipist og humanist. Biskop Mads Jensen Medelfar, der skrev de citerede ord om den sodomistiske præst, stod Resen nær og var en strengt ortodoks lutheraner. Med udgangspunkt i sagen mod præsten i 1613 kan den danske udvikling sættes ind i en sammenhæng: I sidste halvdel af 1500-tallet, da en humanistisk, filipistisk kristendomsforståelse var rådende i regeringskredse, i kirken og ved Universitetet, var man kun i begrænset omfang optaget af at forfølge troldfolk, kættere og sodomitter. Med ortodoksiens komme lagde man ikke længere fingrene imellem eller forsøgte at dysse noget ned, efter sagen mod hr. Peder og mod de to skotske soldater at dømme heller ikke hvad sodomi angår. Så kom 1700-tallet, da, som det fremhæves i *Månens Kulør*, tavshed blev det vigtigste for myndighederne, samtidig med at oplysningstidens sekularisering satte ind blandt de uddannede.

Et af de væsentligste punkter i bogen er fremhævelsen af, at seksuelle handlinger mellem mænd i den tidlige del af perioden var få, tilfældige og voldsprægede og uden sammenhæng med følelser eller erotisk tilbøjelighed. Synspunktet hævdes bogen igennem og komprimeres på bindenes bagside: «Førend kønnet i moderne tid specialiseredes i tre køn, var omgængelse imod naturen en sjældent forekommende voldsforbrydelse.» Denne bastante hypotese modificeres noget bl.a. i konklusionen s. 783: «Kilderne tillader i øvrigt ikke, at der drages konklusioner om den mandlige befolknings indbyrdes genitale praksis i det 17. og 18. århundrede. Det skyldes muligvis, at den havde et ubetydeligt omfang», men hypotesen om vold, tilfældighed og sjældenhed danner alligevel grundlag for synet på den samkønnede seksualitet helt ind i det 19. århundrede.

Jeg er enig med von Rosen i, at sodomi-forholdene i det 17. og 18. århundrede ikke var homoseksualitet i moderne forstand. Men slutningen til sjældenheden og volds karakteren i disse handlinger mener jeg ikke er holdbar.

Forfatteren gør den retshistoriske udvikling og de retslige kilder til et gennemgående tema i sin undersøgelse. Det er en meget nærliggende synsvinkel, al den stund genital-seksuelle forhold mellem mænd var ulovlige og underkastet retsforfølgelse, og for den tidligste del af perioden er de retslige kilder omtrent de eneste, vi har på dansk grund. Nu er der jo mange og velkendte problemer knyttet til benyttelsen af retslige kilder og lovgivning, hvis den faktiske adfærd skal belyses. Det, der bliver bragt frem i retten, har næsten altid karakter af brud på normal orden, f.eks. i form af særlig grov vold. Det gælder uden tvivl også dette område. Den dagligdags, upåagtede så at sige normale seksuelle adfærd ville sædvanligvis ikke blive bragt for retten, medmindre den inddrages i sager med helt andre udgangspunkter. Så vi må nok sige, at slutningen om disse handlingers sjældenhed hviler på et meget spinkelt grundlag, og jeg vil kraftigt understrege det forbehold, der tages i konklusionen: at kilderne ikke tillader os at drage slutninger om praksis på dette felt.

Og så er spørgsmålet, om der ikke alligevel findes kilder, som kan give os et fingerpeg, eller som i hvert fald kunne give anledning til en modificering af det meget bastante standpunkt vedrørende disse handlingers sjældenhed. Vi bevæger os her i et område, som forfatteren har meget lidt sans for, nemlig forskellen mellem en skriftlig, elitær kultur og den mundtlige, folkelige kultur, som nogle og halvfems procent af befolkningen tilhørte. De var naturligvis ikke adskilte. Der var en stadig interaktion imellem dem, men det kan være frugtbart analytisk at se dem som forskellige dele af det samme samfund. Studiet af ikke-skriftlig

kultur kræver sine egne metoder og tilgangsvinkler, og det er ikke noget, vi har lært i vores traditionelle historikeruddannelse. Den traditionelle historieforskning har jo stort set holdt sig til den begrænsede del af virkeligheden, som den skriftlige kultur i ældre tid har udgjort. Jeg skal prøve at forklare, hvad jeg mener, dette betyder for emnet her.

Jeg synes, at der er meget, der tyder på, at mennesker til alle tider og i alle kulturer har kunnet hitte på at begå alle de seksuelle handlinger, som en langt senere tids læger og psykiatere har systematiseret og navngivet. Det er velkendt, at seksuelle forbindelser mellem mænd har været praktiseret som en del af samfundets normer for social rigtig adfærd i adskillige kulturer. Grækerne kunne diskutere, om kærligheden mellem mand og kvinde eller mellem mænd indbyrdes var mest værdifuld og absolut hælde til det sidste. Von Rosen har i en artikel (Kvindestudier, 7, 1983) nævnt traditionen på Papua-Ny Guinea, hvor drenge i nogle år skal slikke unge mænd og indtage sæden for at opnå manddom og maskulinitet, for dernæst selv at blive slikket og endelig indgå i parforhold med en kvinde. Man kunne nævne den præcolombianske pottemagerkunst, der giver positive fremstillinger af sex mellem mænd. I disse kulturer har fænomenet altså haft en sådan plads, at det direkte har afsat kilder. I det kristne Europa har den skriftlige kulturs folk haft en anden opfattelse af fænomenet. Det var noget, de bekæmpede. Det har næppe været ganske forkert, når kirken mente, at mennesker var så hildet i synd, at de kunne finde på at begå stort set alle de seksuelle handlinger, som vi kender fra andre kulturer. Teologer og andre af den skriftlige kulturs folk beskæftiger sig så ihærdigt med seksuelle forhold mellem mænd gennem hele middelalderen og senere, at det er svært at tro, at de opfattede det som et sjældent fænomen uden social betydning. Men netop den måde, hvorpå kirken betragtede den samkønnede seksualitet, er efter min mening en væsentlig grund til, at den fremstår så diffus for os i det før-industrielle Europa. Ikke alle skrivelser blev til officiel kirkelære, kirken rummede forskellige syn på seksuel adfærd og ændrede også syn over tid i samspil med det samfund, den var en del af. Dog stod det meget tidligt fast i den kirkelige tradition, at sex mellem personer af samme køn var en alvorlig krænkelse af Guds orden, »mod naturen« i allerbøgestaveligste forstand. I skriftevejledningerne var det én af de råbende synder, dvs. de synder, der i særlig grad råber til himmelen. Den indgår også i skrifteskemaernes syv hovedsynder under luxuria, ukyskheden. Hovedsynderne er de onde tendenser, som var grundlaget for alle andre synder. Billedet af sodomitten tog form gennem århundrederne, blev knyttet sammen med kætteri og også med trolddom, hvor troldkvindernes omgang med Satan var en anden

form for grov seksuel udskejelser. Den religiøse afvigelse blev samtidig en seksuel afvigelse og en forbrydelse mod den himmelske og jordiske orden. Sodom blev kædet sammen med de ting, der i særlig grad vakte teologernes frygt og rædsel. Den danske humanist og teolog Christiern Pedersen siger om sodomien, at den er så vederstyggelig, at Gud af den grund nær havde opgivet at blive menneske, og han mente, at de, der bedrev denne synd julenat, ville dø på stedet.³ Det er klart, at vi her bevæger os i et symbol-univers med nogle stærkt frygtladede forestillinger. Det handlede om Satans allerfrygteligste krænkelser af det hellige og om Guds vrede og hævn over den enkelte og over hele samfundet, hvis det blev tålt.

Men her er det så, jeg vil hævde, at netop fordi det kirkelige sodomibegreb bevægede sig på dette plan, må det have haft svært ved at få mental gennemslagskraft på en sådan måde, at det kom til at præge opfattelse og dagligdags adfærd hos det helt overvældende flertal af befolkningen. Den havde ikke sin viden fra teologiske værker. Lad os antage, at der har været en bonde i deres landsby, der havde et nært og kærligt forhold til en anden mand. Det har været umuligt at opfatte sådanne mennesker, som man kendte ud og ind fra dagligdagen, som Satans frygtelige redskaber, der måtte udryddes med bål og brand, hvis Gud ikke skulle lade sin vrede gå ud over hele menigheden.

Jeg anser det for højst sandsynligt, at tilstande, som den von Rosen beskriver for et hollandsk landområde i begyndelsen af 1700-tallet, har været almindelige over hele Europa og også i Danmark (s. 106). Ingen havde taget særlig notits af det, før en dommer gik grassat. Det var bare foregået. Man har haft sine seksuelle forhold, og nogle mænd har foretrukket andre mænd, men der var ikke basis for, at det skulle skabe en følelse af »anderledeshed«, en særlig identitet. Kirkens sodomibegreb var så ekstremt i forhold til befolkningens dagligdags virkelighed, at det efter min mening netop har været med til at skabe den situation, at man kunne have omgang med personer af samme køn uden derfor at føle sig som »sodomit« i kirkens forstand. Det er endnu ét af de utallige områder, hvor man går galt i byen, hvis man tror, at befolkningen var kristen i teologernes forstand. Afstanden mellem elitens udlægning af sandheden og Guds vilje bevægede sig milevidt fra den jævne befolkningens forestillinger.

Der er en parallel til dette i trolddomsbegrebet. Den skriftlige kulturs, og det vil især sige teologernes, trolddomsbegreb gik ud på, at al magi,

³ Christiern Pedersen. Jærtegnspostillen, 1515, Danske Skrifter, ved C.J. Brandt og R.Th. Fenger, I, 1850, s. 66.

som befolkningen foretog sig, både skadevoldende og helbredende, var trolddom og kom fra Djævelen. Befolkningen var også optaget af trolddom og anklagede som bekendt adskillige for forbrydelsen. Men det var altid kun skadevoldende trolddom, der udløste anklagerne. Befolkningen antog aldrig teologernes definition. Befolkningen trivedes udmærket med deres kloge koner i det daglige, selv om teologerne gennem generationer havde tordnet om, at de var Djævelens redskaber, og at Gud ville straffe hele menigheden, hvis de ikke blev udryddet. Jens Chr. V. Johansen har gjort opmærksom på, at der flere gange i løbet af de store hekseforfølgelser ud over Europa i det 16. og 17. århundrede også var røster fremme om, at fænomenet helst skulle ties ihjel.⁴ Men den i vores sammenhæng vigtigste parallel mellem sodomi og trolddom er den, at kirkens definition og italesættelse – for at bruge Foucaults og von Rosens begreb – af begge fænomener var så virkelighedsfjern i forhold til befolkningens erfaringsverden, at der ikke kunne blive megen forbindelse imellem dem. Heller ikke troldkvinden eller den kloge kone kunne befolkningen opfatte i kirkens billede. Den kunne ikke forbinde forestillingen om »heksen«, der fløj gennem luften til heksesabbat eller anden omgang med Djævelen, med den fattige tiggerske, de anklagede for trolddom, eller den kloge kone, de havde kendt gennem mange år, og som de havde så hårdt brug for i dagligdagen. Det er formentlig ikke faldet dem ind, at de to ting kunne have noget med hinanden at gøre. Det ser ud til, at vi skal frem til det 18. århundrede, før kirkens billede af heksen præger forestillingerne, og da var de officielle forfølgelser som bekendt holdt op. På tilsvarende måde er det sandsynligvis også først ved denne tid, de pietistiske og puritanske bevægelser kommer til at præge befolkningens forestillinger om seksualitet, herunder homoseksualitet.

Hertil kommer, at det ville have forekommet datidens mennesker temmelig absurd at definere deres identitet ud fra seksuelle præferencer eller andet, der hørte den intimsfære til, som ikke var opfundet endnu. Man har ikke kunnet føle sig som »sodomit« i nogen forstand. Kønsidentitet og kønsroller har vel grundlæggende været knyttet til produktionsforholdene og arbejdsfordelingen i landbohusstanden.

I praksis forvaltede den katolske kirke ikke selv altid sodomi med den alvor, forbrydelsens karakter synes at kræve. Det fremgår af skriftevejledningerne, der skulle hjælpe de mange sognepræster rundt om i landene til at udspørge, så de fik alle synder frem i lyset, men ikke så detaljeret, at det gav anledning til nye syndige lyster. Præsterne får anvisninger på at straffe sodomi med mænd med forskellige grader af bod, som lå langt fra

⁴ Jens Chr. V. Johansen: Tavshed er Guld, *Historisk Tidsskrift*, 81, 1982, s. 401.

lovgivningens forskrifter om bål og brand. Det svarer jo meget godt til det, der senere siges i forbindelse med Voer-Nim sagen, at præsten skulle i tide hemmeligt have straffet (s. 91-93). Det må vel antages, at andre præster både før og senere bedre end hr. Peter i Hvirring har forstået dette – og alle de sager, hvor der eventuelt er blevet straffet hemmeligt, hører vi jo ikke om i kilderne.

Modsætningen mellem teologi og praksis er også synlig omkring kønslivet i det hele taget. Ingen teolog hævder i princippet, at sex som sådan er syndig, for sådan har Gud nu engang skabt menneskene, men som alt andet blev også kønsdriften fordærvet ved syndefaldet og kan derfor ikke fungere uden synd. Det har medført, at lidenskaben ikke lader sig underordne fornuften. Den moralske belæring i prædikener og skriftevejledninger kommer derfor til at gå ud på, at sex var acceptabelt inden for ægteskabet med det formål at avle børn, forudsat at ingen af parterne følte lyst ved det. Man måtte kun have lyst til at avle børn – men man må, som Augustin, forfærdes over menneskenes avlelyst.

Måske er der altså ikke særlig stor forskel, hvad dette angår, på tiden før og efter reformationen. Den fortielseslinie, som von Rosen finder i 1700-tallet, og som han ser som udtryk for, at der var tale om et ganske ubetydeligt fænomen, som man kunne isolere og få til at forsvinde ved at undertrykke omtale, kan lige så godt ses som udtryk for, at det drejede sig om et område, hvor ideologi og virkelighed stod så fjernt fra hinanden, at de ikke kunne bringes til at fungere sammen uden den absurde konsekvens, at en stor del af befolkningen skulle udryddes med bål og brand, som det var ved at ske i Osterdeel Langewoldt i 1730. Det svarer til nogle »paniksituationer« for trolddommens vedkommende i udlandet med masseprocesser til følge. Og det svarer sandsynligvis også til situationen her i landet i begyndelsen af 1600-tallet, da kirkelig fundamentalisme og verdslig øvrighed gled sammen og afstedkom en voldsom kampagne imod alt og alle, der i tro eller adfærd afveg fra de rette lutherske forskrifter – uden i øvrigt på længere sigt at ændre ret meget.

Så er der dette med, at seksuelle forbindelser mellem mænd før i tiden var tilfældige, voldsprægede handlinger, der ikke involverede følelser, de var – som det hedder s. 114 – »en sjælden form for vold«.

Nu er følelsernes historie jo et vanskeligt og meget forsømt område i forskningen. Som argument for sit synspunkt fremfører forfatteren bl.a. det tætte samfund med dets sociale kontrol i husstand og landsby. Man kunne måske lige så godt hævde det modsatte: da størstedelen af befolkningen levede i landsbyer, var muligheden for løse, tilfældige forbindelser små – selv om man ikke skal undervurdere de muligheder, der bød sig ved markeder, sogne- og kirkestævner o.l. Men de fleste for-

bindelser har måttet finde deres form blandt naboer og folk i nabolandsbyer og inden for husholdet. En høj ægteskabsalder, det tætte samliv i husstanden, de patriarkalsk-autoritære strukturer, der skabte meget ulige forhold mellem gårdmænd, karle og drenge og mellem mestre, svende og lærlinge i købstæderne, har vel meget let kunnet rumme seksuelle relationer, som ingen, heller ikke domstolene, interesserede sig for, så længe de ikke forstyrrede ro og orden. Overhovedet var øvrigheden utilbøjelig til at interessere sig for husbond-tyende forholdet, også dets eventuelle seksuelle sider, så længe der ikke opkom uægte børn, vold eller så iøjnefaldende ægteskabsbrud, at stabiliteten truedes. Det var bonden, der havde retshåndhævelsen i husstanden, som det fremgår af landsbyvedtægterne. »Bonden er boets værge«, som det hed, det var ham, der skulle efterspore og retsforfølge mindre forbrydelser begået af hans tyende. Den modvilje mod at drage den ideologisk set så forfærdelige sodomiforbrydelse frem i lyset, som von Rosen overbevisende har påvist som et gennemgående træk i 1700-tallet og frem til det borgerlige samfund – og i konservative kredse endnu længere – kan vel også have tilsagt øvrigheden at vende det blinde øje til, så længe forholdet skete i overensstemmelse med de herskende patriarkalske normer og ikke forstyrrede ro og orden. Hvad er faktisk tildrog sig under de efterhånden mere udbredte dyner, hvor normalt flere sov sammen, ved vi jo ikke så meget om, men lidt hører vi dog. Der er f.eks. en trolovelses-sag fra 1596, hvor en mand erklærede sig noget i vildrede, »thi der havde ligget to eller tre søstre i samme seng som han om natten, og han havde haft sin handel med en af dem, men han vidste ikke hvilken«. ⁵ Hvor mange gange mon der ikke er sket både dette og hint mellem personer af forskelligt eller af samme køn, uden at det er kommet ned på papiret?

Kildesituationen er altså en sådan, at netop ikke-tilfældige, eventuelt langvarige seksuelle forhold mellem mænd ikke ville sætte sig spor i kilderne. Jeg vil igen fremhæve de forbehold, forfatteren tager et par gange, bl.a. s. 113 f og i konklusionen, i retning af at det godt kan være forekommet, og jeg vil altså stramme det op til, at der er god grund til at tro, at det *er* forekommet, her som i andre kulturer.

Von Rosens påstand om, at det først var i det 19. århundrede, at sammenkædningen mellem seksuelle handlinger og det erotiske og følelser blev så fast, at de to ting ikke kunne adskilles, er naturligvis en logisk følge af kun at ville se seksuelle forhold mellem mænd som tilfældige og voldsprægede. Men så er spørgsmålet, hvorfor samkønnet seksualitet skulle tilskrives ganske særlige karakteristika i den retning.

⁵ Troels-Lund: Dagligt liv i Norden i det sekstende Århundrede, 6. udg., 1968, I, s. 542.

Samfundet, omgangsformen, var generelt langt mere voldspræget, før civilisationsprocessen havde ført til den indre disciplinering og skabelsen af det moderne »over-jeg«, som karakteriserer senere tider. Der var masser af sex i perioden før, også mellem mænd og kvinder, der var præget af vold og overgreb. Der var husbonds overgreb på tyendet, der var voldtægt, prostitution osv. Hvis vi nu ikke tillægger den samkønnede seksualitet en særstilling i dette generelt mere voldsprægede samfund, men så at sige tager kirken på ordet og går ud fra, at samkønnet seksualitet var en del af den syndige menneskelige natur – hvorfor skulle den så ikke også kunne rumme hele spektret fra varm kærlighed til tilfældig sex? Går vi til udlandet i ældre tid, må det i hvert fald været faldet fransiskaneren Pierre de La Plauze ind, at mænds forhold til hinanden har kunnet rumme mere end »tingen inde i tingen«. Han skrev i begyndelsen af 1300-tallet en bog om ægteskab, hvor han behandler mange sider af denne besværlige institution. Han argumenterer længe og indgående for, hvorfor kirken ikke kunne tillade ægteskab mellem to mænd. Jeg synes nok, at det antyder, at han kendte til eller kunne forestille sig, at forholdet mellem to mænd *kunne* rumme det samme, som førte til, at mænd og kvinder indgik ægteskab.⁶ Måske skal vi alligevel tage Rasmus Vævers »særdeles kærlighed« til Laurids for det, der faktisk står. Sammenligningen med voldtægtsforbryderens følelser for sit offer (s. 103) halter i hvert fald. Det er sjældent, at voldtægt strækker sig over en halv snes år. I dag ville vi vel snarere sammenligne med et incestforhold, der jo på ingen måde udelukker følelser. I tolkningen af sagen Rasmus Væver-Laurids i 1744, som især formuleres s. 102 f, forudsættes egentlig det, der skulle bevises, nemlig at der er tale om vold og overgreb. Efter min mening bliver hele tolkningen langt enklere, hvis man ikke forudsætter dette, men efterlever det, der anbefales s. 34: tolke kilderne, som de foreligger, og s. 31: om der var tale om følelser, må afgøres på grundlag af kilderne. Rasmus gav knægten gaver og udviste »særdeles kærlighed«. Hvis vi anlægger den synsvinkel, at der var tale om noget, der ligner et incestforhold, har Laurids naturligvis ikke været med på det fra begyndelsen, men som 17-18-årig havde han jo nok kunnet løbe fra den ca. 70-årige Rasmus, hvis han ville. At Rasmus påberåber sig uvidenhed, og at han helst havde villet være fri, er vel ikke så sært, eftersom han havde en dødsdom hængende over hovedet. Jeg synes altså ikke, at denne forfatterens eneste kilde fra denne periode støtter tesen. Og i sagen med sognepræsten fra 1613 er der intet af det, jeg kender til, der antyder noget med vold.

⁶ James A. Brundage: *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, 1987, s. 474.

Mens den tidligere forskning gik ud fra en række teorier om en iboende homoseksualitet, en muligvis naturgiven homoseksuel essens, har den moderne bøsseforskning – ligesom seksualitetsforskningen i øvrigt – været næsten helt domineret af et *konstruktionistisk* syn. Von Rosen placerer sig entydigt inden for denne sidstnævnte retning, men han knytter an til et bredere helhedssyn, hvor konstruktionen af homoseksualiteten ses i sammenhæng med samfundsmæssige ændringer af bl.a. socialhistorisk og kulturel art. Forfatteren fastholder bogen igennem det konkrete historiske og sociale i konstruktionen, og man fornemmer i dette en vis – behagelig – afstand til de moderne »post«-fænomener, der ved at se konstruktionen som ren fiktion opløser virkeligheden i total relativisme.

Tanken om at meget af det, der tidligere har været anset for en del af den menneskelige natur, snarere må forankres i samfundsudviklingen som kulturbestemt end i biologi og natur, har langsomt sat sig igennem også i historievidenskaben, og derved er megen værdifuld indsigt vundet. Inspirationskilderne har været mange, antropologi og sociologi har spillet en stor rolle. For *Månens Kulør* er det især Michel Foucaults arbejder om seksualitetens historie, der danner det videnskabsteoretiske udgangspunkt sammen med nyere amerikansk sociologi.

Det er Foucaults synspunkt, at seksualiteten er en social konstruktion, som skabtes i Europa fra det 18.-20. årh., at lægevidenskab og seksualvidenskab har spillet en afgørende rolle ved denne konstruktion gennem en italesættelse, som gradvis også for almindelige mennesker skabte nogle mentale strukturer, der formede deres opfattelser og holdninger, og at denne konstruktion fandt sted i en bredere samfundsmæssig sammenhæng. Tilslutning hertil indebærer for von Rosen en tilbagevisning af seksualitet som noget, der har essens i mennesket og dermed en afvisning af den klassiske seksualteori (eller vel snarere teoriens) syn på seksualiteten, som en historisk konstant, der i historiens løb har fået forskellige fremtrædelsesformer, præget af forskellige samfundssammenhænge. Det, der har seksuel betydning, er med forfatterens ord »noget, der er konstrueret ved social interaktion, og homoseksuel identitet er følgelig ikke iboende, men samfundsmæssigt skabt« (s. 29). Von Rosen fremhæver den konstruktionistiske hypotese som særlig frugtbar for en historisk undersøgelse, »fordi det er en historisk hypotese« (s. 34). Jeg vil gerne medgive, at hypotesen giver *Månens Kulør* nogle særdeles kvalificerede indsigter i den historiske forståelse af sex, erotik og kærlighed mellem mænd, og undersøgelsen er på flere måder grænseoverskridende i sin belysning af en historisk proces, hvor mange sider af den kulturelle og mentale udvikling har spillet sammen. Men den historiske

konstruktionshypotese er ikke uden svagheder, og efter min mening har den i kombination med forfatterens kildesyn tilført værket nogle uklarheder og begrænsninger. Det vil jeg gerne begrunde nærmere.

Konstruktionismen har en tendens til at forskyde opmærksomheden fra de levende, handlende mennesker til nogle overordnede strukturer. Von Rosen undgår ikke ganske dette, selv om han inddrager et ret stort antal enkelindividets tanker og følelser i det omfang, kildematerialet tillader. Men han lægger meget stor vægt på at vise, hvordan kirken, verdslige øvrigheder, retsvidenskab, medicin og psykiatri har defineret og forklaret seksuelle forhold mellem mænd – så stor vægt, at man undertiden får det indtryk, at disse mænd ikke havde anden mulighed end at tage de herskende opfattelser på sig i adfærd og selvforståelse. Så styrbare er mennesker ikke. Alle samfund til alle tider har søgt at kontrollere og regulere sine medlemmers seksuelle adfærd, fordi der her er kræfter på spil af stor betydning for samfundets indre sammenhold, ejendomsforhold, stamme- og klassegrænser osv. Metoderne har været forskellige. Myter, tabuér, religion, moral, lovgivning og endnu mere har virket i retning af at give mennesker en bevidsthed om det gode, det rigtige, det naturlige – og det modsatte. Fælles for alle samfund har også været, at det i det længere løb faktisk *ikke* har været muligt at kontrollere og regulere menneskers adfærd, og det gælder ikke mindst på det seksuelle område. Det er det, jeg tidligere her har søgt at vise vedrørende kirkens forsøg på at konstruere og italesætte sodomitten som Djævelens redskab. Jeg taler ikke her for at se seksualiteten som en slags grundlæggende a-historisk frigørende kraft (som Reich). Hvad der er »natur«, og hvad der er »kultur«, er her ikke så afgørende og kan næppe besvares meningsfuldt ud over nogle meget generelle udsagn. Det afgørende er at se en konstant dialektik mellem konkrete, levende menneskers adfærd og de herskende livsvilkår og normer, som nok har formet disse mennesker i deres selvforståelse og deres »kultur«, men som samtidig gang på gang sprænges af de samme mennesker og dermed ændres.

Ud fra sit teoretiske udgangspunkt blotlægger von Rosen en række overordnede strukturer, der i periodens løb efterhånden har skabt sodomitten, pæderasten og den homoseksuelle. Hertil vil jeg så gerne føje, at f.eks. to bønders forhold til hinanden i en dansk landsby i f.eks. 1600-tallet, bønder, som hverken de selv, naboer, herremand eller herredsfoged har kunnet opfatte som Satans redskaber, der ville nedkalde Guds straf over menigheden – at de også har været med til at skabe »fortielsespolitikken« og afdramatisere sex mellem mænd – i så høj grad, at de selv i dag næppe er synlige.

Det forekommer mig altså, at synet på seksualiteten som et menneske

iboende »noget«, der kan antage mangfoldige fremtrædelsesformer i et dialektisk samspil mellem biologi, samfund og kultur, er en lige så *historisk* hypotese som konstruktions-hypotesen – og, hvad jeg skal vende tilbage til, indebærer færre faldgrupper. Det er rigtigt, at konstruktions-hypotesen har bidraget med ny og værdifuld viden på et tidspunkt, da en lige så ensidig essentialistisk opfattelse i mange år var dominerende, ja nærmest selv var blevet »essens«. Men jeg finder det altså mere end tvivlsomt, at det er muligt at adskille konstruktion og essens, det socialt skabte og det mennesket iboende, og om det er hensigtsmæssigt at forsøge.

Det gælder på flere niveauer. I historiske sammenhænge vil store dele af det socialt skabte indgå i menneskers fundamentale livsopfattelse, præge bevidstheden og de delvist ubevidste forestillinger om livets grundlæggende sammenhænge, f.eks. hvad der er »naturligt«, »mandligt«, »kvindeligt« osv. Det vil således både virke og opleves som »essens«. Hvad er socialt køn? Hvad er biologisk? Den opfattelse af seksualiteten – herunder homoseksualiteten – som videnskaben skabte i sidste halvdel af forrige århundrede, er efterhånden blevet en del af almindelige menneskers kollektive forestillinger og opfattelser af kønsforholdene. Noget historisk er blevet omformet til »natur« og ligger i bevidstheden med stor sejhed.

Ind imellem synes forfatteren også at være lidt i tvivl om sin konstruktions-hypotese eller i hvert fald at tage nogle sunde forbehold. Det nævnes flere gange, f.eks. side 18, at *Månens kulør* ikke nødvendigvis sætter spørgsmålstegn ved eksistensen af en essentiel homoseksualitet, og side 34 nederst, at der for et mere overordnet standpunkt ikke nødvendigvis er modstrid mellem en essentialistisk og en konstruktivistisk opfattelse af homoseksualitetens væsen. Von Rosen lader den mulighed stå åben, at homoseksualitet er den moderne europæiske kulturs repræsentation af dette »noget«, som altså kan være nogle mænds erotiske begær efter og erotiske nydelse af andre mænd (s. 35). Men han har alligevel valgt konstruktions-hypotesen som det styrende for hele arbejdet, selv om det antydes, at den kun har gyldighed for virkeligheden set under én bestemt synsvinkel, historievidenskabens, mens der er en mere omfattende virkelighed, hvor andre sandheder gælder. Jeg har her forsøgt at antyde, at en dialektisk-materialistisk tilgang ville kunne rumme denne mere omfattende virkelighed.

Der sker det bogen igennem, at forfatteren vælger at se bort fra de nævnte fornuftige nuanceringer. Desuden sker der det, at han forbinder sin konstruktivistiske synsvinkel med et meget traditionelt, positivistisk kildesyn – det, vi inden for branchen plejer at kalde kildepositivisme. Det

er det, der kort og firkantet sagt går ud på, at det, der ikke er i kilderne, heller ikke har været i virkeligheden. Dette er naturligvis ikke ganske retfærdigt formuleret i dette tilfælde. Men tendensen i denne retning stikker f.eks. hovedet frem s. 34, hvor der står: «Ser man derimod bort fra teorier om homoseksualitetens transhistoriske ontologi, må man tolke kilderne, som de foreligger – og kun de kilder, som foreligger – og antage, at netop deres karakter af vold og sjældenhed er det egentlige kendemærke for genitalseksuelle forhold mellem mænd i Danmark i denne periode.» Og det er forfatterens hovedgrund til at hævde dette med vold og sjældenhed. Det gentages s. 37 f og flere steder. I andre sammenhænge ræsonneres over den langt mere komplekse virkelighed, der ligger bag ved det, der af en eller anden mere eller mindre tilfældig grund er kommet ned på papiret og blevet til kilder for os. Historiefagets såkaldte videnskabeliggørelse i slutningen af forrige århundrede og den dertil hørende nu klassiske kildekritik er vel en lige så historisk og kulturel konstruktion som homoseksualiteten. De er jævnaldrende og skabt i den samme samfundsmæssige ændringsproces, hvor den moderne naturvidenskab og teknikken inddrog stadig større områder under sig og definerede kravene til videnskabelighed og metode ud fra den daværende naturvidenskabs tanker om lovmæssighed og eksakthed. Udviklingen blev som bekendt ikke stående ved den homoseksuelle, han blev efterfulgt af den homofile og bøssen, og der er også god grund til at forholde sig historisk og kritisk til kildepositivismen, som er udformet ud fra et andet historie- og videnskabssyn og i sammenhæng med studiet af andre områder for historisk forskning, end de tilgange og områder, der i dag kan bringe os videre. Kilderne er selvfølgelig vores vej til viden om fortiden, og der er ting i den klassiske kildekritik, vi stadig kan bruge. Men kilderne er ikke den fortidige virkelighed. Deres overlevering er præget af udvælgelse og tilfældighed. Nogle dele af befolkningen har efterladt sig langt flere kilder end andre, og det er jo sådan, at det er langt den største del af befolkningen, der har efterladt sig færrest kilder. Visse livsområder træder kraftigere frem i kilderne end andre. Grundlæggende antagelser, der er blevet anset for selvfølgelig og naturlige, og som ligger meget langt fra vores tænkemåde, formuleres som oftest kun indirekte, fordi det ikke behøvede at blive sagt. Det, der efter min mening skal til, er en stadig dialektik mellem empiri og teori, mellem detaljer og helhedssyn, således at kildernes udsagn hele tiden tolkes ud fra det billede af helheden, de selv er med til at skabe. Min indvending i det aktuelle tilfælde her går altså på, at forfatteren kun kan hævde sin teori om samkønnet sex før i tiden ved *kun* at se på de kilder, der direkte

udtaler sig om sagen, mens kildesituationen, ophavssituationen, og den samfundsmæssige helhed, kilderne hører til i, træder i baggrunden.

Der er nogle ting i bogen, som jeg gerne vil kommentere, fordi jeg synes, von Rosens slutninger kommer til at fremstå noget vel bastante, selv om vi måske grundlæggende er enige.

På s. 39 f siges det, at det var i ændringen af mandens kønsidentitet, begyndelsen lå til den europæiske kulturs tredeling af kønnet i mand, kvinde og homoseksuel. I lang tid havde en udsvævende mand kunnet have sex med såvel kvinder som mænd og drenge, men fra omkring 1700 satte en udvikling ind, hvor en mand blev en mand ved *kun* at være tiltrukket af kvinder. I denne proces blev sodomitten en ikke-mand og hertil svarede, at han var grundlæggende passiv og feminin. Jeg mener, at forfatteren her har fat i en meget vigtig side af den udvikling, der skabte den moderne homoseksuelle og i det hele taget tvang mænd til en mere entydig og ensidig seksualitet. Forfatteren redegør udmærket for, hvordan det nye borgerskab måtte håndhæve sine egne normer for en velordnet stat baseret på sædelighed og moralitet, og hvordan pæderasten blev anset for ved sin blotte eksistens at true og undergrave den borgerlige orden og den borgerlige familie. Han fremstod som et modstykke til den borgerlige respektabilitet.

Det var et vigtigt træk ved overgangen til moderne tid, at mænd og kvinder skulle have deres veldefinerede kønsspecifikke træk inden for faste kategorier. Den moderne videnskab »opfandt« naturligtvis ikke det mandlige og det kvindelige, men gav en række velkendte træk med rødder meget langt tilbage i tiden et nyt fundament i en biologisk begrundet køns karakter og fremhævede og omdefinerede nogle træk. Det var ikke længere Gud, der havde skabt manden og kvinden med deres forskelligheder, men naturen, der havde skabt de to køns evige og uforanderlige maskuline og feminine karakter, som gjorde dem afgørende forskellige både seksuelt, kulturelt og socialt. Norbert Elias har talt om et »opsvulmet overjeg« ved overgangen til moderne tid. Civilisationsprocessens krav om selvkontrol og styring af driftsimpulser til fordel for langsigtede mål, slog kun langsomt igennem i den brede befolkning, men med kapitalismens og industrialiseringens gennembrud i Danmark ændredes også kravene til mandens karakter, og nye køns- og karakteridealer kom gradvis til at præge stadig flere mænds selvopfattelse og gennemsyrede efterhånden også de ubevidste lag i sindet. I en tid med dybtgående sociale ændringer og opbrudstendenser forsvandt meget af den traditionelle kønsidentitets forankring i fællesskaberne i landsby og laug, der også havde leveret nogle naturlige rammer om mænds fælles-

skaber og normer for deres adfærd. Et nyt samfund skabte problemer omkring udviklingen af en sikker og selvfølgelig mandlig kønsidentitet for mænd, der stod over for radikalt anderledes krav, end deres forfædre havde kendt. For at den moderne mand skulle hævde sig og gøre karriere på det ny samfunds præmisser, måtte han udvise selvkontrol, viljestyrke, ambition, stræbsomhed, effektivitet, følelsesmæssig lukket-hed og ulastelig respektabilitet. Disse »mandlige dyder« gjorde naturligvis vold på store dele af mænds drifter og følelser, som nu blev opfattet som kvindagtige og dermed fremmede og forkerte for en »rigtig mand«. Men under den tilknappe, civiliserede overflade lurede alle de sider af manden, der var uforenelige med den nye mandighed. Hvad mændene bekæmpede i sig selv, blev dels overført på kvinden, dels på ikke-manden, den homoseksuelle. Det blev stadig mere umuligt for manden at nære erotiske følelser for sit eget køn, at vise svaghed, ømhed og følelser, hvis han ville være en rigtig mand. Mon ikke vi skal se dyrkelsen af de hårde maskuline dyder og den fascinationsblandede skræk for homoseksualiteten omkring århundredeskiftet som udslag af fortrængningen af dybtliggende følelser i manden, hans »kvindelige« sider? Det forklarer intensiteten i frygten for homoseksualiteten, som forfatteren gør udmærket rede for, som den bl.a. kommer til udtryk hos Johannes V. Jensen i *Hjulet* og i store dele af tidens diskussioner.

Den vesteuropæiske kultur er grundlæggende fjendtlig over for sex mellem mænd, men denne fjendtlighed har haft forskellig gennemslagskraft op gennem historien. Drivkraften har altid været frygt, som forfatteren siger, »frygt for Gud, for Djævelen og for Synden, for kødets og sansernes afskyelige og unaturlige vederstyggeligheder, for det usædelige og sjæleligt abnorme. ... Den kollektive frygt danner spejlbilleder af det samfund, der nærer frygten« (s. 45 f). Prøver vi at se, hvem det er, der spejler sig i det spejl, der viser os den homoseksuelles »degenererede, feminine« træk, ja, så ser vi den moderne, den maskuline mand med al hans angst for feminisering og svaghed. Den homoseksuelle blev til som en uadskillelig del i samme proces, som skabte den moderne heteroseksuelle mand.

Muligvis er forfatteren enig i dette, men i bogen fremhæver han lægevidenskabens (og straffelovgivningens) betydning for dannelsen af den homoseksuelle så kraftigt, at det næsten fremstår som det eneafgørende, især i kapitel 12 med afsnittene om Sagkundskabens homoseksualitet. Der er næppe tvivl om, at lægevidenskaben har haft en meget stor betydning for fremvæksten af en ny forståelse af homoseksualitet, en forståelse, der gradvis også blev en del af almindelige menneskers forestillinger, og som fra starten blev accepteret af de homoseksuelle selv i en

sådan grad, at man vel må sige, at de arbejdede med på projektet. Generelt kan man jo sige om perioden, at det var en tid, hvor videnskaben overtog religionens rolle som leverandør af forklaringer på alle livets sammenhænge, men der var samtidig en meget stor grad af kontinuitet. Flere mentaliteter kan som bekendt eksistere samtidig, også inde i hovedet på den samme person. De videnskabsmænd, på dette område mest læger, der kategoriserede, definerede og navngav perversionerne i seksualitetens store herbarium, stak stadig dybt i den kristne kultur med dens frygt og afsky for en seksualitet, der gik ud over det, kirken i århundreder havde anset for, om ikke Gud velbehageligt, så dog acceptabelt. Der var ikke noget skarpt skel, og kristendom og videnskabelig ideologi blev blandet godt og grundigt sammen – selv om kristendommen med tiden blev forklædt som moral. Lægernes afsky, offentlighedens frygt og de homoseksuelles selvhad havde også solide rødder i en dybt antihomoseksuel kristen (eller kirkelig) kulturarv, som endnu i dag kun delvis er overvundet. I øvrigt var lægevidenskabens opdagelse af, at homoseksualitet var medfødt, egentlig ikke ny. Allerede omkring 1300 havde flere læger været inde på, at samkønnet seksualitet skyldtes medfødte abnormiteter.⁷ Teorien fik dog ikke nogen synderlig gennemslagskraft, for teologerne mente noget andet, da den jo ville have peget hen imod at fritage mennesket for ansvaret for synden.

En af grundene til, at Danmark var så tilbagestående, hvad angår dannelsen af homoseksuelle subkulturer, er ifølge *Månens Kulør*, at Danmark var et landbrugsland. Et land med mange husdyr og kun få og små byer. Forfatteren mener, at sex mellem mænd hørte til i de større byer, at den moderne homoseksuelle var knyttet til storbyen, og at sodomi med dyr var den alvorlige seksuelle afvigelse på landet. Mon ikke menneskets drifter er for komplicerede til denne noget håndfaste opdeling i geografiske rum. Det er klart, at den tætte kontakt til dyrene i det gamle landbosamfund har givet anledning til sodomi med dyr i større omfang, end det kendtes i byerne. Lejlighed gør vel i et eller andet omfang tyve. Det er lige så klart, at dannelsen af en egentlig subkultur forudsætter byer af en vis størrelse. Der har givet også været et samspil mellem væksten i storbyernes subkulturer og en udvikling, hvor det at være pæderast, senere homoseksuel, blev opfattet som noget afvigende, anderledes, der omfattede hele personen. Mennesker, der stemples som anderledes og forkerte og selv føler sig sådan, vil naturligvis i ønsket om at finde tryghed og forståelse søge mod ligesindede i en eller anden form for fællesskab og også markere fællesskabet udadtil.

⁷ James A. Brundage, anf. arb., s. 472.

Byen synliggjorde og lettede dannelsen af subkulturer, men hvorfor skulle den ændre menneskers drifter? I øvrigt stammede endnu i begyndelsen af dette århundrede en meget stor del af Københavns indbyggere fra landet. Skiftede lysten mon retning med adressen, eller blev først anden generations københavnere homoseksuelle? Selv om Danmark ikke længere er et landbrugsland – og moderne stalddrift ikke fremmer nærkontakt med dyrene – lever lysten videre. Et blik på pornoblade med dyresex og sexbutikkernes oppustelige får og grise demonstrerer klart nok, at det er forenklet at hævde, at dyresodomi er knyttet til landet, sex mellem mænd til byen.

På side 377 skriver forfatteren noget, han ikke mener: «Da det politiske liv for alvor tog sin begyndelse i Danmark i 1830'erne med de i 1834 indkaldte rådgivende stænderforsamlinger ... » « Der har naturligvis hele tiden »for alvor« været politisk liv i Danmark, også selv om vi dermed alene ville mene institutionernes politiske liv. Forfatteren er her for et øjeblik faldet for den ikke ukendte tendens til at se den nutidige udgave af noget som hele fænomenet. Der er en tilbøjelighed blandt historikere til at mene, at der aldrig har eksisteret andet end det, de umiddelbart kan forstå ud fra en nutidig tankegang, og at vore begreber altid har haft det samme indhold, som vi nu lægger i dem. Det har de ikke, indholdet er under stadig forandring, og det er derfor, mentalitetshistorien må være den overordnede ramme for specialstudier som politisk historie, videnskabshistorie, følelsernes historie osv. Man må forsøge at trænge ind i, hvordan de handlende og skabende mennesker i fortiden selv har oplevet tingene, for det er en væsentlig del af alt det, der tilsammen har fået historien til at ske. For sit emnes vedkommende har von Rosen med *Månens Kulør* ydet en væsentlig indsats i denne retning ved at påvise, at sex mellem mænd er et udpræget *historisk* fænomen. Bogen er en pionerindsats. Den repræsenterer en meget stor arbejdsindsats ved at fremdrage et rigt materiale til støtte for den tese, at en homoseksuel subkultur gradvis dannedes i København i løbet af det 19. århundrede. Som det er fremgået, mener jeg, at meget kan og bør diskuteres, men der er ingen tvivl om, at *Månens Kulør* har bidraget til en forøgelse og nuancering af vor viden inden for et hidtil i Danmark lidet udforsket område. Forfatteren er gået nye veje inden for forskningen og har givet os en dybere indsigt i den udvikling, der har ført frem til de nu rådende opfattelser og holdninger inden for emnet. Man må håbe, at den vil inspirere til fornyet forskning, både inden for sit eget emne og i den bredere forskning af kønnet i historien og historien i kønnet.

Alex Wittendorff